

Rapportage

NAMWA Deelstroomgebieden: 2010, 2015 en 2017

Oscar Lemmers

15 april 2020

Colofon

Centraal Bureau voor de Statistiek
CBS-weg 11
6412 EX Heerlen
Postbus 4481
6401 CZ Heerlen
+31 45 570 60 00
www.cbs.nl

Projectnummer
305680
DBD

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Heerlen 2020.

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting 4

1 Inleiding 6

2 Afbakeningen en definities 8

- 2.1 Toelichting op de regionale economische NAMWA 8
- 2.2 Aggregatie van regionale economische gegevens 10
- 2.3 Sterktes en zwaktes methodologie 12
- 2.4 Geheimhouding 13

3 Vergelijking van de deelstroomgebieden 2010-2017 14

- 3.1 Kerntabellen deelstroomgebieden 14
- 3.2 Productiestructuur 15
- 3.3 Toegevoegde waarde in lopende prijzen 17
- 3.4 Toegevoegde waarde in constante prijzen 18
- 3.5 Arbeidsvolume werkzame personen 20
- 3.6 Beloning 21

4 Beschrijving van de deelstroomgebieden 2010-2017 22

- 4.1 Het Eemsgebied uitgelicht 22
- 4.2 Het Scheldegebied uitgelicht 24
- 4.3 Het Maasgebied uitgelicht 27
- 4.4 Het Rijngebied uitgelicht 29

Literatuurlijst 32

Appendices 33

- Appendix 1: Verklaringen voor verschillen tussen resultaten vóór en ná revisie van nationale rekeningen 33
- Appendix 2: koppeltabel bedrijfstakken 35
- Appendix 3: koppeltabel COROP-plusgebieden en deelstroomgebieden 37
- Appendix 4: Begrippenlijst 39

Dankwoord 40

Managementsamenvatting

Deze studie is verricht in het kader van de Kaderrichtlijn Water (KRW, 200/60/EG). De KRW heeft als doel de kwaliteit van oppervlakte- en grondwater in Europa te waarborgen. De KRW vraagt van de lidstaten om een economische analyse van het gebruik van water. Daarvoor is een beschrijving opgesteld per deelstroomgebied (in Nederland: Eems, Maas, Rijn, Schelde en Nederland totaal) om in 2021 de deelstroomgebiedbeheerplannen te actualiseren en te rapporteren aan de Europese Commissie. Het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) heeft het CBS gevraagd om informatie aan te leveren ten behoeve van deze economische beschrijving van de deelstroomgebieden. Het CBS heeft dat al eerder gedaan in de NAMWA-studie van deelstroomgebieden in Nederland (zie onder meer Verberk en Van Rossum, 2014). NAMWA staat voor National Accounting Matrix including Water Accounts ¹⁾. De NAMWA-studie beschrijft economische activiteiten in de deelstroomgebieden op basis van gegevens uit de Nationale Rekeningen. De voorliggende studie is een update met de verslagjaren 2010, 2015 en 2017. Voor alle deelstroomgebieden toont deze studie de indicatoren productie, intermediair verbruik, toegevoegde waarde in lopende prijzen, toegevoegde waarde in prijzen van 2015, arbeidsbeloning, en arbeidsvolume. Dit is gedaan voor 12 bedrijfstakken die een belangrijke gebruiker zijn van water of emitteren naar water.

De resultaten tonen diverse patronen en trends; de belangrijkste worden hieronder genoemd.

- In alle deelstroomgebieden is de dienstensector veruit de grootste bedrijfstak. Deze sector is zowel in de periode 2010-2015 als in 2015-2017 gegroeid, zowel in termen van toegevoegde waarde als werkgelegenheid. De groei in de dienstverlening is over het algemeen groter dan de afname van de werkgelegenheid in sommige andere bedrijfstakken. Op totaalniveau is er dan nog wel groei. Dit laat zien dat de verschuiving van de industrie richting dienstverlening, die in eerdere studies werd gevonden, zich nog steeds doorzet.
- De economie in het Eemsgebied groeit weliswaar, maar slechts mondjesmaat in vergelijking met de rest van Nederland. Een belangrijke oorzaak is het terugschroeven van de gaswinning, die een relatief groot aandeel heeft in de regionale economie.
- Ook de economie in het Scheldegebied groeit minder dan de rest van Nederland. Dit geldt voor vrijwel alle bedrijfstakken. De werkgelegenheid neemt er zelfs licht af. Dat komt deels door de productiestructuur. Het Scheldegebied heeft vergeleken met de rest van Nederland relatief weinig werkgelegenheid in de dienstverlening, terwijl landelijk de werkgelegenheid in de dienstverlening toeneemt en de werkgelegenheid in de andere bedrijfstakken gemiddeld gesproken juist afneemt.
- De economie in het deelstroomgebied Maas groeit daarentegen harder dan de rest van Nederland. De reden is dat de economie hier niet alleen in de dienstverlening groeit, zoals elders, maar dat ook de industrie (vooral machine-industrie, chemie en voedings- en genotmiddelenindustrie) en de bouw groeien terwijl dat in de andere deelstroomgebieden niet of nauwelijks gebeurt.
- Het deelstroomgebied Rijn beslaat vrijwel de gehele Randstad, Gelderland, Overijssel, Friesland en nog wat gebieden. Dit deelstroomgebied is dan ook goed voor driekwart van de Nederlandse economie. Het verloop van de economie hier gaat dus vrij gelijk op met die van heel Nederland. Ook hier is de dienstverlening veruit de grootste bedrijfstak

¹⁾ <https://www.helpdeskwater.nl/onderwerpen/wetgeving-beleid/nationaal/economische-aspecten/namwa/>

en ook hier trekt deze bedrijfstak de economie. In de andere bedrijfstakken samen is maar zeer lichte groei te zien tijdens de periode 2010-2017.

1 Inleiding

Deze studie is verricht in het kader van de Kaderrichtlijn Water (KRW, 200/60/EG). De KRW heeft als doel de kwaliteit van oppervlakte- en grondwater in Europa te waarborgen. De KRW vraagt van de lidstaten om een economische analyse van het gebruik van water. Daarvoor is een beschrijving opgesteld per deelstroomgebied (in Nederland: Eems, Maas, Rijn, Schelde en Nederland totaal) om in 2021 de deelstroomgebiedbeheerplannen te actualiseren en te rapporteren aan de Europese Commissie. Het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) heeft het CBS gevraagd om informatie aan te leveren ten behoeve van deze economische beschrijving van de deelstroomgebieden.

Dit rapport beschrijft de economieën van de KRW²⁾ deelstroomgebieden en geeft daarnaast een onderlinge vergelijking van deze gebieden. Dat gebeurt door middel van de regionale National Accounting Matrix including Water Accounts (NAMWA³⁾). Voor ieder deelstroomgebied is de economische omvang en de economische structuur gekwantificeerd. Dat is gedaan voor een aantal economische variabelen, zoals toegevoegde waarde en werkgelegenheid. Ook komt de methode voor de samenstelling van de cijfers uit de brongegevens aan bod.

De regionale NAMWA wordt opgesteld voor vier deelstroomgebieden: de Schelde, de Rijn, de Maas en de Eems. Zie figuur 1.1 voor de geografische ligging van ieder gebied. De gegevens zijn definitief, met uitzondering van de gegevens over werkgelegenheid voor 2017⁴⁾. In hoofdstuk 2 komt aan de orde hoe de regionale economische informatie in het algemeen tot stand komt, en hoe deze vervolgens wordt toegedeeld aan de deelstroomgebieden. Daarna volgt in hoofdstuk 3 een economische vergelijking van de deelstroomgebieden onderling. In hoofdstuk 4 is voor elk deelstroomgebied een economische analyse opgenomen, met een vergelijking tussen het deelstroomgebied en heel Nederland.

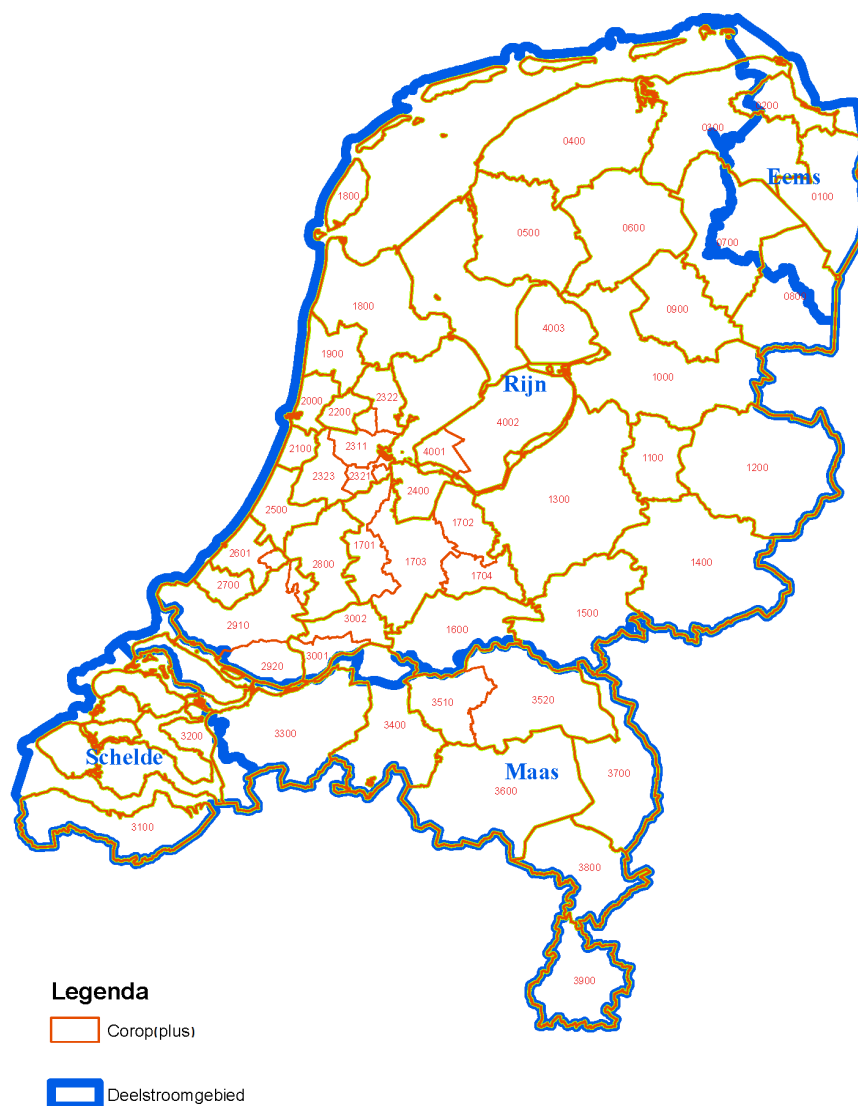
Deze studie is een update van Verberk en Van Rossum (2014). Daarin werden resultaten gepresenteerd voor de peiljaren 2005, 2008, 2010 en 2011. Het voorliggende werk presenteert resultaten voor de peiljaren 2010, 2015 en 2017. De gegevens voor het jaar 2010 zijn opnieuw afgeleid omdat de onderliggende basisinformatie van de Nationale Rekeningen is gereviseerd. Om de paar jaar maakt het CBS namelijk updates en verbeteringen van de Nationale Rekeningen, met het doel om deze statistiek een zo accuraat mogelijk beeld van de Nederlandse economie te laten geven en daarbij ook de (soms gewijzigde) internationale richtlijnen volgend. Appendix 1 bevat een korte toelichting op de verschillen in het algemeen; zie CBS (2018) voor een uitgebreidere toelichting.

²⁾ KRW staat voor Kaderrichtlijn Water

³⁾ <https://www.helpdeskwater.nl/onderwerpen/wetgeving-beleid/nationaal/economische-aspecten/namwa/>

⁴⁾ De definitieve cijfers worden niet meer gewijzigd. Door de late beschikbaarheid van de jaargegevens over zelfstandigen bevat dit rapport voorlopige cijfers over banen, arbeidsjaren en gewerkte uren van zelfstandigen en werkzame personen. Deze voorlopige gegevens, een eerste schatting, worden een jaar later herzien, met behulp van nieuwer cijfermateriaal, tot een definitief cijfer. Dit definitieve cijfer wordt niet meer gewijzigd.

Figuur 1.1 Nederland verdeeld in deelstroomgebieden

2 Afbakeningen en definities

Dit hoofdstuk beschrijft eerst hoe het CBS gegevens maakt voor economische activiteiten per regio. Daarna legt het uit hoe deze regionale gegevens verdeeld worden over de deelstroomgebieden en geeft het aan wat de sterktes en zwaktes van deze methode zijn. Tot slot worden de regels beschreven met betrekking tot geheimhouding van de gegevens en hoe in deze studie daarmee is omgegaan. Hierdoor is verzekerd dat alle problemen rondom geheimhouding zijn opgelost. Alle gegevens in dit rapport mogen dus gebruikt en geciteerd worden.

2.1 Toelichting op de regionale economische NAMWA

Deze paragraaf beschrijft de regionale rekeningen en de regionale economische NAMWA op hoofdlijnen. Aan de orde komen de samenhang met de nationale rekeningen, de opbouw van de regionale rekeningen gebaseerd op gegevens over vestigingen van bedrijfseenheden en de inhoud van de regionale rekeningen.

2.1.1 Algemene inleiding

De nationale rekeningen beschrijven onder andere het bbp, de economische groei en het nationaal inkomen. De nadruk ligt op productie, inkomensverdeling, bestedingen en financiering. De nationale rekeningen worden samengesteld volgens internationaal geldende richtlijnen (UN et al., 2008 en Eurostat, 2010) en zijn daardoor internationaal vergelijkbaar. Het grote voordeel van de nationale rekeningen is dat alle variabelen consistent met elkaar verbonden zijn. De onderliggende definities en concepten zorgen voor een goede vergelijkbaarheid tussen bedrijfstakken en door de tijd.

De nationale rekeningen zijn in 2018 gereviseerd, met 2015 als het revisiejaar (CBS 2018). Als gevolg van de revisie zijn voor de economische indicatoren nieuwe cijfers ter beschikking gekomen voor diverse jaren. De cijfers in dit rapport kunnen daarom verschillen van die in eerdere rapporten. Gegevens vóór 2015 zijn in minder detailniveau beschikbaar dan die van 2015 en latere peiljaren. Voor dit rapport betekende het dat de detailinformatie voor peiljaar 2010 deels apart afgeleid moest worden met behulp van verdeelsleutels. Vrijwel alle cijfers zijn definitief en worden niet meer gewijzigd (behalve na revisie). De enige uitzondering betreft de werkgelegenheidscijfers over 2017; het bronmateriaal hier voor krijgt nog één keer een update.

De regionale economische rekeningen geven een kwantitatieve beschrijving van het economische proces in de regio's van Nederland. Deze beschrijving sluit vrijwel volledig ⁵⁾ aan bij de nationale rekeningen; de cijfers van de individuele regio's tellen op tot de nationale rekeningen. In de regionale rekeningen ligt de nadruk op productieprocessen per bedrijfstak in de verschillende regio's. In Nederland worden de regionale rekeningen samengesteld op COROP⁶⁾-plus niveau inclusief een extraterritoriale regio. Dit is een indeling waarbij

⁵⁾ Het verschil is dat Nationale Rekeningen een 'bedrijfstak onbekend' hanteert terwijl Regionale Rekeningen dit deel (ongeveer 0,1 procent van de economie) toewijst aan de bedrijfstak 'Overige dienstverlening'. Door deze discrepantie wijken de totaalcijfers in dit rapport (gebaseerd op Regionale Rekeningen) voor productie, intermediair verbruik en toegevoegde waarde in constante prijzen maximaal 0,2 procent af van de totaalcijfers van Nationale Rekeningen. Op het fijnste detailniveau is dat maximaal 0,4 procent. Voor de cijfers voor werkgelegenheid, beloning en toegevoegde waarde in lopende prijzen zijn er geen verschillen.

⁶⁾ COROP: Coördinatie Commissie Regionaal OnderzoeksProgramma

Nederland is onderverdeeld in 53 gebieden die elkaar niet overlappen. De COROP-plus indeling is een uitbreiding van de standaard COROP-indeling, waarbij de grote steden en de provincies Utrecht en Flevoland verder worden uitgesplitst. De BES-eilanden maken sinds oktober 2010 deel uit van het Koninkrijk der Nederlanden. Bestuurlijk vallen deze eilanden onder de provincie Noord-Holland. Echter, in de nationale, en dus regionale, rekeningen worden de BES-eilanden buiten beschouwing gelaten. De economische activiteiten zijn niet opgenomen in een COROP-gebied of in de extraterritoriale regio.

Ten behoeve van de NAMWA worden de regionale rekeningen heringedeeld in vier deelstroomgebieden. De regionale economische NAMWA gebruikt dus dezelfde concepten als de regionale rekeningen. Verder zijn de regionale economische NAMWA consistent met de regionale rekeningen. En ook hier geldt dat de NAMWA deelstroomgebieden samen optellen tot heel Nederland (exclusief de extraterritoriale regio).

2.1.2 Bedrijfseenheden: de bouwstenen van de regionale rekeningen

De regionale rekeningen beschrijven het functioneren van de economie in een regio. Hiertoe worden de resultaten van de bedrijfseenheden (hierna te noemen 'bedrijven') bij elkaar opgeteld. Daarbij worden de volgende (internationaal vastgelegde) afspraken gehanteerd:

- Het hoogste niveau voor bedrijfsinformatie is de onderneming. Een onderneming kan bestaan uit meerdere bedrijfseenheden. Een bedrijfseenheid is een onderneming, of een deel van een onderneming, die autonoom is ten aanzien van beslissingen aangaande de productieprocessen en tot op zekere hoogte homogeen is. Deze eenheden kunnen elk tot een andere bedrijfstak behoren. Bijvoorbeeld, een grote multinationale onderneming bestaat uit bedrijfseenheden in chemie, raffinage en handel. De bedrijfseenheid is het uitgangspunt bij de samenstelling van de nationale en regionale rekeningen. Een bedrijfseenheid kan uit meerdere vestigingen bestaan. Een vestiging is elke in Nederland afzonderlijk gelegen ruimte, terrein et cetera, benut door een onderneming voor de beoefening van activiteiten. Elke vestiging maakt deel uit van één bedrijfseenheid en elke bedrijfseenheid heeft minstens één vestiging. Een vestiging behoort tot de dezelfde bedrijfstak (standaard bedrijfstakindeling (sbi)) als de bedrijfseenheid.
- Voor de beschrijving van het productieproces wordt in de nationale rekeningen de bedrijfseenheid met vestiging in Nederland als uitgangspunt genomen. Dit betekent dat vestigingen van buitenlandse bedrijven in Nederland bijdragen aan het Nederlandse binnenlands product en andersom. Dit concept wordt ook toegepast op regionaal niveau.
- Het economische gebied van Nederland is groter dan het geografische gebied. Het verschil hiertussen wordt 'extraterritoriale regio' genoemd en omvat onder meer het nationale luchtruim, territoriale wateren en territoriale enclaves in het buitenland zoals ambassades. Daarnaast zijn er bedrijfseenheden (zoals bedrijven in de olie- en gaswinning) in Nederland met een vestiging die niet aan een regio kan worden toegewezen. Deze worden ook toegevoegd aan de regio 'extraterritoriale regio'. In de extraterritoriale regio kunnen zich nog enkele bijzondere vestigingen bevinden:
 - Op een vestiging hoeft geen personeel te werken, bijvoorbeeld op een 'jaknikker'.
 - Het waladres van binnenschippers is een vestiging bij degenen die voor eigen rekening varen en geen bedrijfsruimten op de wal hebben. Dit betekent dat als een Duitse schipper vaart tussen Rotterdam en het Ruhrgebied en woont in Duitsland, hij niet meetelt voor de Nederlandse economie.
 - De olie- en gasinstallaties voor winning op het continentaal plat zijn een vestiging.

2.1.3 Variabelen in de regionale NAMWA

De regionale rekeningen bevatten de onderstaande variabelen ⁷⁾. Deze worden opgenomen in de regionale NAMWA, en worden gebruikt in voorliggende studie:

- 1. Productie tegen basisprijzen**, i.e. de geproduceerde hoeveelheden tegen de verkoopwaarde bij verkoop aan de markt of de som van de waarde van aangekochte goederen en diensten ten behoeve van het verbruik in het productieproces en lonen in overheidsdienst.
- 2. Intermediair verbruik tegen aankooprijzen**, i.e. het deel van de goederen en diensten in een land dat wordt geproduceerd of ingevoerd en wordt verbruikt in het productieproces. Hierbij moet gedacht worden aan grondstoffen, halffabricaten, handel- en transportdiensten, et cetera.
- 3. Bruto toegevoegde waarde in basisprijzen (in lopende prijzen)**, i.e. het verschil tussen de productiewaarde in basisprijzen en de waarde van het verbruik in het productieproces (aankooprijzen). De afschrijvingen vormen het verschil tussen de bruto en de netto toegevoegde waarde. In 2017 bedroeg de bruto toegevoegde waarde voor heel Nederland 662 miljard euro. De netto toegevoegde waarde bedroeg 540 miljard euro. Het bbp, de bruto toegevoegde waarde plus productgebonden belastingen minus productgebonden subsidies, bedroeg 738 miljard euro. Cijfers in lopende prijzen zijn cijfers in de prijzen van dat moment, dus niet gecorrigeerd voor inflatie.
- 4. Beloning werknemers**, dit omvat de periodieke, direct aan werknemers uitbetaalde bedragen en aanvullingen hierop zoals gratificaties en tantièmes, vermeerderd met de sociale premies ten laste van werkgevers. De loonbelasting en de inhoudingen op grond van de sociale verzekeringswetten en pensioenvoorzieningen zijn niet op het bedrag van de lonen in mindering gebracht.
- 5. Arbeidsvolume werkzame personen**, gemeten in voltijdbanen. Dit is het arbeidsvolume van werknemers vermeerderd met het arbeidsvolume van zelfstandigen en meewerkende gezinsleden. Het is dus de totale werkgelegenheid.

Een variabele die niet in de regionale rekeningen wordt gemaakt, maar wel is samengesteld voor de regionale economische NAMWA is de **bruto toegevoegde waarde in basisprijzen van 2015**. De belangrijkste reden om de bruto toegevoegde waarde in prijzen van 2015 samen te stellen, is het elimineren van prijseffecten. Een toe- of afname van de toegevoegde waarde in prijzen van 2015 wordt dus alleen veroorzaakt door een verandering van het volume, niet door een verandering van de prijs. De bruto toegevoegde waarde in basisprijzen is gelijk aan het verschil tussen de productiewaarde in basisprijzen (uitgedrukt in prijzen van 2015) en de waarde van het verbruik in het productieproces (aankooprijzen, uitgedrukt in prijzen van 2015). De afschrijvingen (ook in prijzen van 2015) vormen het verschil tussen de bruto en de netto toegevoegde waarde. In 2017 bedroeg de bruto toegevoegde waarde voor heel Nederland, in prijzen van 2015, 652 miljard euro. De netto toegevoegde waarde in prijzen van 2015 bedroeg 531 miljard euro.

2.2 Aggregatie van regionale economische gegevens

Deze paragraaf beschrijft hoe de economische variabelen uit de reguliere regionale rekeningen (plus de toegevoegde waarde in prijzen van 2015) worden verdeeld over de vier deelstroomgebieden en de bedrijfstakken. Het basisidee om van gegevens over de reguliere

⁷⁾ De regionale rekeningen bevatten ook het arbeidsvolume werknemers, dus exclusief zelfstandigen en meewerkende gezinsleden. Dit is niet gebruikt in de economische analyse

regio's (52 zogeheten COROP en COROP-plusregio's plus de extraterritoriale regio) te komen naar gegevens voor de vier deelstroomgebieden is weergegeven in figuur 1.1. De methode is gebaseerd op de studie van Brouwer et al. (2005) en wordt ook beschreven in het eerdere NAMWA-stroomgebieden rapport (Verberk en Van Rossum, 2014). Als een COROP (plus) gebied volledig in een deelstroomgebied ligt dan wordt in stap 1 alle regionale economische activiteit aan dit deelstroomgebied toegewezen. Als een COROP (plus) gebied in meerdere deelstroomgebieden ligt, dan worden in stap 2 de economische activiteiten verdeeld over de betrokken deelstroomgebieden. Dat gebeurt met verdelingen gebaseerd op het aantal werknemers. De extraterritoriale regio wordt niet toegewezen aan een deelstroomgebied, maar apart gepubliceerd.

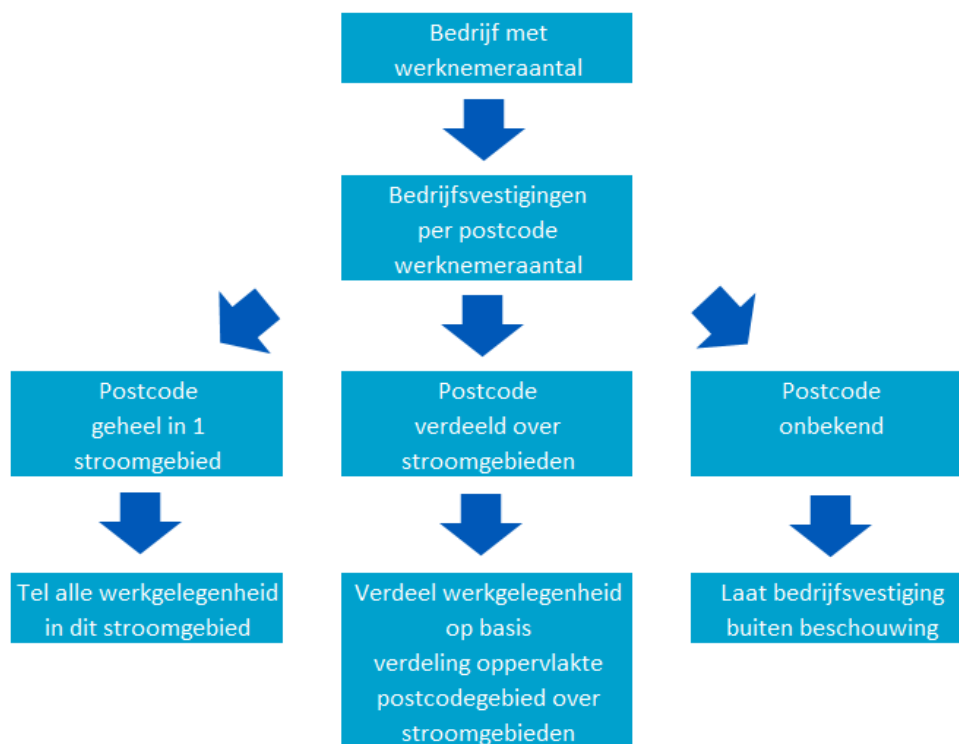
Stap 1: economische verdeling naar deelstroomgebieden

De regionale rekeningen verdeelt Nederland in de COROP-plus indeling in 52 regio's plus een extraterritoriale regio. De COROP-plus indeling is gedetailleerder dan provincies, maar minder gedetailleerd dan gemeenten. Een groot aantal COROP-plusgebieden ligt volledig in één deelstroomgebied. Bijvoorbeeld, Zuid-Limburg ligt volledig in het deelstroomgebied Maas. Appendix 3 toont onder andere welke COROP-plusgebieden volledig in één deelstroomgebied liggen. De verdeling van COROP-plusgebieden over de deelstroomgebieden blijft ieder jaar hetzelfde. De economische gegevens van deze COROP-plusgebieden worden direct aan de deelstroomgebieden toegerekend. Op deze manier wordt al meteen een fors deel van de informatie toegewezen.

Stap 2: werknemersverdeling naar deelstroomgebieden

Sommige COROP-plusgebieden liggen in verschillende stroomgebieden. Het verdelen van de economische gegevens in die gebieden gebeurt op basis van een verdeelsleutel, namelijk de verdeling van werknemers tussen de gebieden. De methode om die werknemersverdeling af te leiden wordt weergegeven in figuur 2.1.

Figuur 2.1 Methode voor werknemersverdeling bedrijf naar deelstroomgebieden

De werknemersverdeling wordt als volgt bepaald. Als eerste worden de bedrijven met werknemers geselecteerd die in COROP-plusgebieden liggen die verdeeld moeten worden over meerdere deelstroomgebieden. Deze set kan verdeeld worden over bedrijven waarvan: 1) alle vestigingen in één deelstroomgebied liggen, 2) vestigingen in meerdere deelstroomgebieden liggen en 3) postcode onbekend. Zoek hiervoor de postcodes van de vestigingen op.

De eerste groep van bedrijven die volledig in 1 deelstroomgebied liggen kunnen eenvoudig aan dat deelstroomgebied worden toegerekend. Voor de tweede groep wordt de totale werkgelegenheid van het bedrijf onderverdeeld naar de werkgelegenheid bij de vestigingen. Op basis van de postcode wordt de werkgelegenheid van een vestiging dan aan het bijbehorende deelstroomgebied toegewezen. In een heel enkel geval ligt een postcode in meerdere deelstroomgebieden. Dan wordt het aantal werknemers van een vestiging met deze postcode verdeeld op basis van het percentage oppervlak van het postcodegebied in de verschillende deelstroomgebieden. De derde groep, vestigingen waar geen postcode bij bekend is, wordt buiten beschouwing gelaten. Dit is een heel kleine groep.

Na optellen is bekend hoeveel werknemers per bedrijfstak en per COROP-plusgebied in de verschillende deelstroomgebieden werken. Dit wordt omgezet in een percentage per deelstroomgebied, waarbij als alle werknemers van een bedrijfstak in een COROP-plusgebied in één deelstroomgebied werken, het percentage 100 procent is. Bijvoorbeeld, de werkgelegenheid in de metaalindustrie in COROP-plusgebied A ligt voor 25 procent in deelstroomgebied B en voor 75 procent in deelstroomgebied C. De percentages worden gebruikt om de economische variabelen van dit COROP-plusgebied te verdelen over de deelstroomgebieden. In heel enkele gevallen zijn er geen werknemers voor een bedrijfstak in een bepaald COROP-plusgebied geregistreerd; omdat er alleen kleine zelfstandigen zijn, of het aantal werknemers geheim is zoals bij defensie. In dat geval wordt het percentage werknemers vervangen door het percentage oppervlak van een COROP-plusgebied dat in een bepaald deelstroomgebied ligt.

2.3 Sterktes en zwaktes methodologie

De gebruikte methodologie heeft een aantal sterktes en zwaktes. Deze paragraaf gaat hier kort op in.

De cijfers in dit rapport zijn gebaseerd op de nationale rekeningen en de regionale rekeningen. Deze uitkomsten zijn vervolgens herverdeeld naar de vier deelstroomgebieden. Het grote voordeel van deze aanpak is dat de concepten en definities consistent zijn en gebaseerd zijn op internationale afspraken. Dat maakt de cijfers niet alleen onderling goed vergelijkbaar, maak ook met cijfers van andere landen. Een ander voordeel is dat de benodigde gegevens ieder jaar worden geproduceerd, waardoor gedetailleerde bedrijfstakinformatie beschikbaar is en het mogelijk is om tijdreeksen samen te stellen.

De gebruikte methodologie is gebaseerd op Brouwer et al. (2005). De methode is flexibel en transparant. Flexibel, want de methode kan worden gebruikt voor allerlei gebieden. De benodigde data bestaat uit bedrijven met hun werkgelegenheid en hun postcode enerzijds, en een koppeling tussen postcode en gebieden anderzijds. Transparant, want figuur 2.1 laat duidelijk zien hoe de methode werkt. Het nadeel van de methode is dat ze productie en toegevoegde waarde toewijst aan de locatie waar de werknemers zijn geregistreerd in het Algemeen Bedrijvenregister van het CBS. Als deze administratieve locatie anders is dan de

daadwerkelijke locatie van productie, dan zullen de verdelingen over de deelstroomgebieden niet optimaal zijn. Ook in het geval van verschillende locaties met verschillende activiteiten van een bedrijf zullen de verdelingen niet optimaal zijn. Denk bijvoorbeeld aan een bedrijf met een hoofdkantoor (vooral administratieve activiteiten) en een fabriek (vooral productieactiviteiten). In de meeste gevallen zal dit probleem echter automatisch opgelost worden doordat alle onderdelen zich in hetzelfde deelstroomgebied bevinden. Dit vanwege de grootte van de deelstroomgebieden en het kleine aantal deelstroomgebieden.

Een ander nadeel is dat dezelfde verdeelsleutel gebruikt wordt voor werkgelegenheid, beloning, productie en intermediair verbruik. In de praktijk, zie het voorbeeld van het hoofdkantoor en de fabriek, zal dat niet altijd helemaal goed zijn. Ook hierbij geldt dat, vanwege de grootte van de deelstroomgebieden en het kleine aantal deelstroomgebieden, het probleem meestal automatisch wordt opgelost doordat het hele bedrijf zich meestal in hetzelfde deelstroomgebied bevindt.

2.4 Geheimhouding

De laatste stap is het afleiden van eventuele geheimhouding op de uitkomsten. Het mag namelijk niet zo zijn dat een cijfer te herleiden is tot een individueel bedrijf. Regionale bedrijfstakverdelingen moeten daarom aan drie eisen voldoen. Ten eerste, een bedrijfstak in een deelstroomgebied moet uit ten minste vijf bedrijven bestaan. Ten tweede, het grootste bedrijf in een bedrijfstak in een deelstroomgebied mag niet meer dan 75 procent van de werknemers uit de bedrijfstak in de betreffende regio in dienst hebben. Ten derde, de resultaten mogen niet uit andere gegevens kunnen worden afgeleid. In de praktijk betekent dit dat als de gegevens voor een bepaalde bedrijfstak in het ene deelstroomgebied niet gepubliceerd mogen worden, dat dezelfde bedrijfstak in een ander deelstroomgebied ook niet gepubliceerd mag worden. Want anders is het geheim te houden cijfer af te leiden als (totaal Nederland - andere deelstroomgebieden). In de oorspronkelijke uitkomsten was slechts 1 keer een probleem met geheimhouding, namelijk in het Scheldegebied voor de bedrijfstak afvalbeheer inclusief recycling. Idealiter werd die bedrijfstak verder onderverdeeld in afvalbeheer exclusief recycling en recycling, maar dit zou leiden tot een cijfer dat herleidbaar zou zijn tot een individueel bedrijf. Om dit probleem met geheimhouding te voorkomen zijn in dit rapport de bedrijfstakken afvalbeheer exclusief recycling en recycling bij elkaar opgesteld en niet apart weergegeven. Dit gebeurde voor de deelstroomgebieden Eems en Schelde.

3 Vergelijking van de deelstroomgebieden 2010-2017

In dit hoofdstuk worden economische cijfers gepresenteerd per deelstroomgebied en wordt tevens een vergelijking gemaakt tussen de deelstroomgebieden onderling. Daarnaast wordt een vergelijking gemaakt met het totaal van de Nederlandse economie. In hoofdstuk 4 wordt per deelstroomgebied specifiek ingezoomd op de structuur van de economie en wordt tevens aandacht besteed aan de economische ontwikkeling van de verschillende deelstroomgebieden.

3.1 Kerntabellen deelstroomgebieden

Vanwege de extraterritoriale regio kan het voorkomen dat de som van de deelstroomgebieden niet gelijk is aan het Nederlands totaal. De extraterritoriale regio heeft een kleiner economisch belang dan de diverse deelstroomgebieden. De toegevoegde waarde daalde van 4 miljard in 2010 naar 2 miljard in 2017.

Tabel 3.1 Productie in basisprijzen, per deelstroomgebied (x miljoen euro)

Stroomgebied	2010	2015	2017
Eems	31 960	35 823	35 199
Maas	240 517	272 138	298 096
Rijn	885 195	992 287	1 057 858
Schelde	33 425	33 248	35 438
Nederland	1 195 401	1 337 394	1 429 367

Tabel 3.2 Toegevoegde waarde in lopende prijzen, per deelstroomgebied (x miljoen euro)

Stroomgebied	2010	2015	2017
Eems	17 879	19 560	18 296
Maas	111 936	124 195	134 833
Rijn	428 067	460 557	492 384
Schelde	12 677	13 527	14 064
Nederland	574 280	620 835	661 566

Tabel 3.3 Toegevoegde waarde in prijzen van 2015, per deelstroomgebied (x miljoen euro)

Stroomgebied	2010	2015	2017
Eems	18 485	19 560	19 239
Maas	115 880	124 195	131 980
Rijn	442 245	460 557	483 069
Schelde	13 415	13 527	13 779
Nederland	593 911	620 835	650 775

Tabel 3.4 Arbeidsvolume werkzame personen, per deelstroomgebied (x1000 vte)

Stroomgebied	2010	2015	2017
Eems	194	189	194
Maas	1 483	1 481	1 555
Rijn	5 175	5 178	5 397
Schelde	168	164	166
Nederland	7 024	7 014	7 315

De kerncijfers laten duidelijk zien dat deelstroomgebied Rijn veruit het grootste is van de deelstroomgebieden. Dit is niet verwonderlijk; vrijwel de gehele Randstad, met de grootste steden, ligt in dit deelstroomgebied. Driekwart van de productie vindt hier plaats, 20 procent in het deelstroomgebied Maas en de deelstroomgebieden Eems en Schelde zijn ieder goed voor ruim 2 procent van de totale Nederlandse productie. Soortgelijke verhoudingen zijn ook te zien bij toegevoegde waarde en werkgelegenheid.

3.2 Productiestructuur

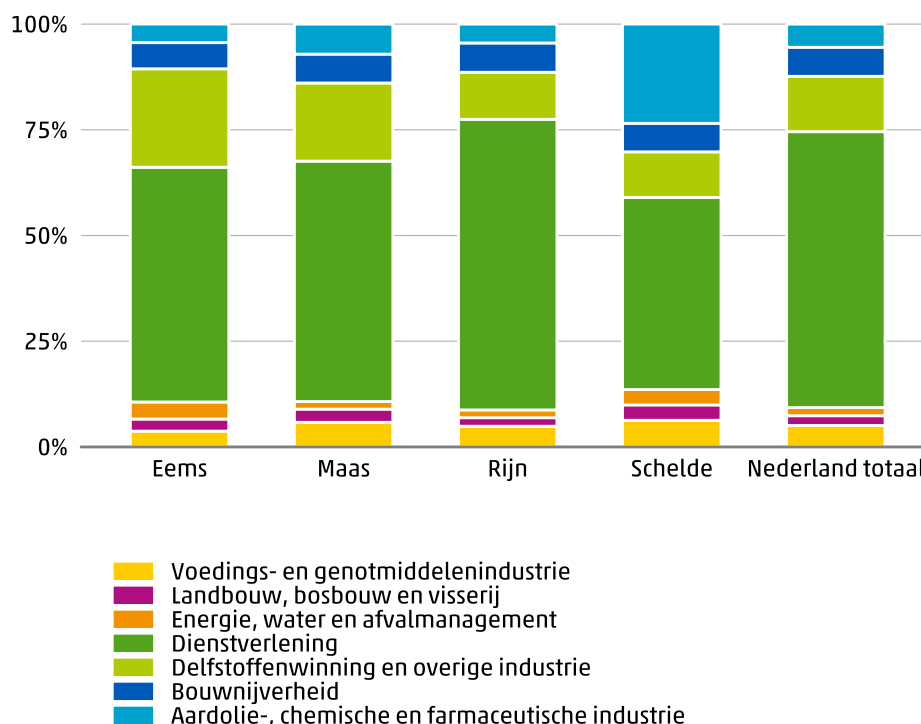
De deelstroomgebieden verschillen qua productiestructuur van elkaar. In tabel 3.5 en figuur 3.1 is de productiestructuur opgenomen, gebaseerd op de productie in basisprijzen.

Tabel 3.5 Productiewaarde in de deelstroomgebieden, per bedrijfstak, 2017 (x miljoen euro)

Bedrijfstak	Eems	Maas	Rijn	Schelde	Nederland
Akkerbouw	300	491	1 105	433	2 329
Tuinbouw	159	2 985	7 736	304	11 184
Veehouderij	423	4 470	8 243	203	13 339
Overige landbouw, bosbouw en visserij	125	1 347	4 132	345	5 949
Voedings- en genotmiddelenindustrie	1 315	17 336	51 829	2 235	72 715
Aardolie-industrie, chemische en farmaceutische industrie	1 544	21 143	47 149	8 317	78 153
Delfstoffenwinning en overige industrie	8 194	55 078	117 747	3 824	187 267
Energie- en waterleidingbedrijven	1 178	3 225	12 840	1 079	18 322
Afvalbeheer exclusief recycling		1 299	4 692		6 210
Recycling		820	1 980		3 028
Afvalbeheer inclusief recycling[1]	240			207	
Bouwnijverheid	2 180	20 365	73 295	2 390	98 230
Dienstverlening	19 541	169 538	727 110	16 100	932 641
Totaal	35 199	298 096	1 057 858	35 438	1 429 367

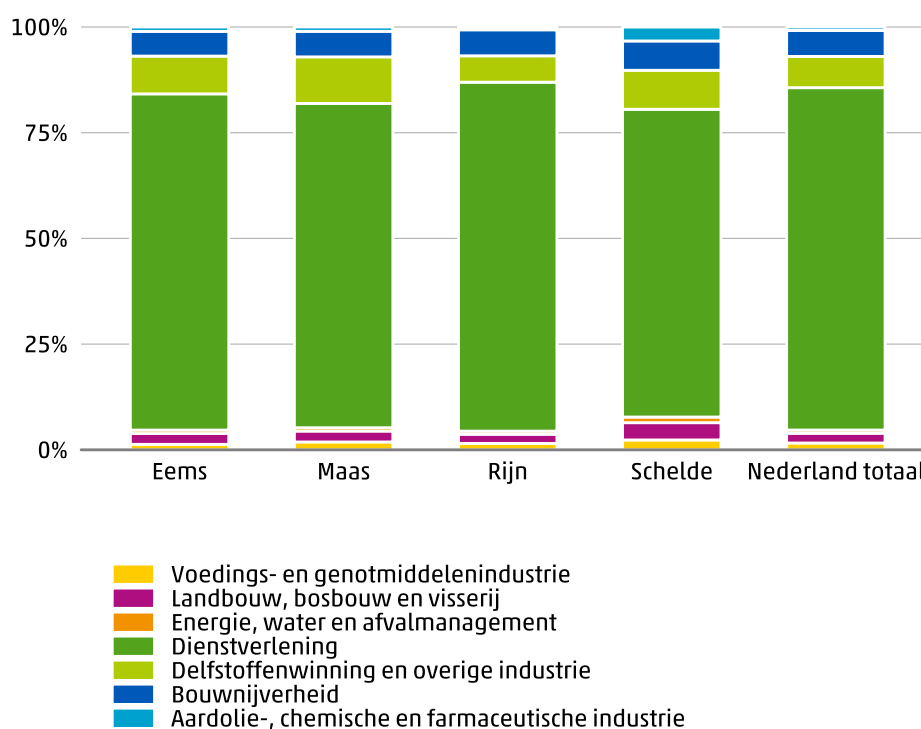
[1] Omdat de data over afvalbeheer exclusief recycling en/of recycling in het deelstroomgebied Schelde te herleiden zou zijn tot een individueel bedrijf, zijn de twee bedrijfstakken samengenomen voor de deelstroomgebieden Eems en Schelde.

Figuur 3.1 Economische structuur deelstroomgebieden, productie, 2017

Uit figuur 3.1 blijken enkele opvallende zaken. Ten eerste is ten opzichte van het Nederlands gemiddelde het aandeel van de bedrijfstak 'delfstoffenwinning en overige industrie' in de deelstroomgebieden Eems en Maas duidelijk groter dan bij de rest. In het deelstroomgebied Eems komt dat door de aanwezigheid van de gaswinning en in het deelstroomgebied Maas door een sterke concentratie van de machine-industrie, metaalproductenindustrie en auto-industrie. Ten tweede, in het deelstroomgebied Schelde is de bedrijfstak 'Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie' relatief groot. Het betreft dan vooral chemische industrie. Ten derde, in het deelstroomgebied Rijn is juist het aandeel van de dienstverlening groter dan in andere deelstroomgebieden. Dit komt onder andere door de aanwezigheid van de grote steden. Hier vindt relatief veel handel en financiële dienstverlening plaats, en relatief weinig delfstoffenwinning en industrie. Voor de overige bedrijfstakken, te weten 'landbouw, bosbouw en visserij', 'voedings- en genotmiddelenindustrie', 'energie, water en afvalmanagement' en de bouwnijverheid zijn geen grote verschillen tussen de deelstroomgebieden. In alle deelstroomgebieden is de bedrijfstak dienstverlening veruit het grootste. Deze bevat diverse grote bedrijfstakken zoals handel, transport, overheid, zorg en onderwijs. In het deelstroomgebied Rijn is de dienstverlening zelfs goed voor ruim twee derde van de totale werkgelegenheid.

Figuur 3.2 Economische structuur deelstroomgebieden, arbeidsvolume werkzame personen, 2017

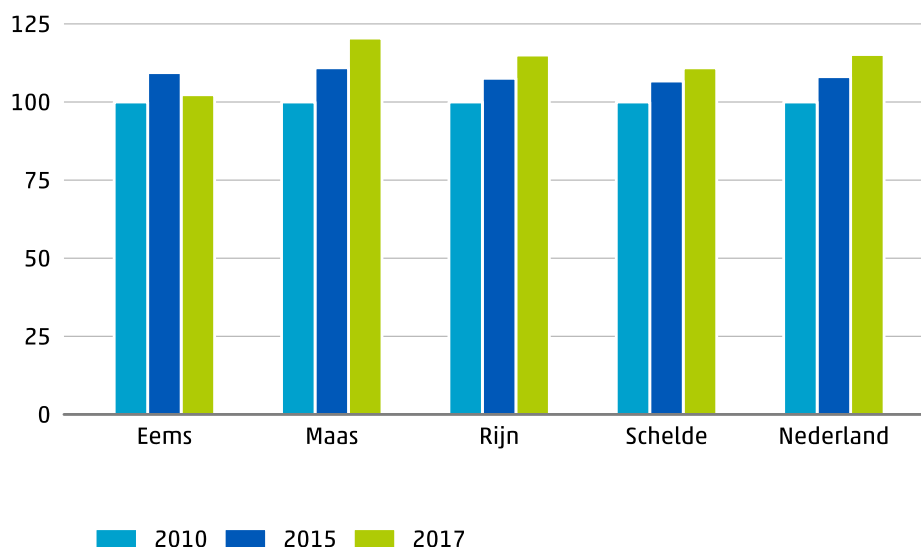

Figuur 3.2 laat de economische structuur van de deelstroomgebieden zien, gebaseerd op het arbeidsvolume werkzame personen. Diverse observaties die eerder bij de structuur van de productie zijn gemaakt keren terug bij de structuur van de werkgelegenheid. Ook de verklaringen zijn vaak hetzelfde. Er is immers een verband tussen productie en werkgelegenheid. De dienstverlening heeft veruit het grootste aandeel in de werkgelegenheid in de diverse deelstroomgebieden. De bedrijfstak 'Delfstoffenindustrie en overige industrie' is relatief groot in Eems en Maas. Daarentegen is 'Aardolie-industrie, chemische en farmaceutische industrie' relatief groot in Schelde. De bouwnijverheid heeft een wat groter aandeel in de werkgelegenheid in deelstroomgebied Rijn. Voor de bedrijfstakken 'Landbouw, bosbouw en visserij', 'Voedings- en genotmiddelenindustrie', en 'Energie, water en afvalmanagement' zijn ook nu geen grote verschillen zichtbaar.

3.3 Toegevoegde waarde in lopende prijzen

De economische ontwikkeling in de periode 2010-2017 kan worden geschetst aan de hand van de ontwikkeling van de toegevoegde waarde (in lopende prijzen).

Figuur 3.3 Index (2010=100) voor toegevoegde waarde in lopende prijzen, per deelstroomgebied

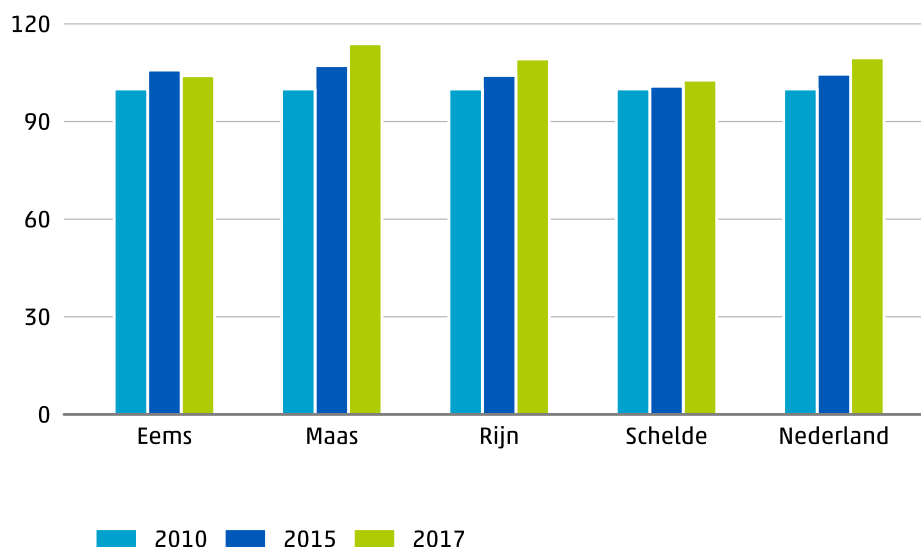

Ten opzichte van 2010 nam in 2015 de toegevoegde waarde in lopende prijzen in elk deelstroomgebied toe, variërend van 7 procent in deelstroomgebied Schelde tot 11 procent in deelstroomgebied Maas. In het deelstroomgebied Eems nam de toegevoegde waarde sterk af in de periode 2015-2017. Dat komt volledig op het conto van de delfstoffenwinning, die samen met de overige industrie goed was voor een derde van de toegevoegde waarde in 2015. De aardgasproductie in Groningen is sindsdien teruggeschroefd. Dit heeft geleid tot de daling in toegevoegde waarde. De grootste groei van de toegevoegde waarde tijdens de periode 2015-2017 was in de deelstroomgebieden Maas en Rijn. Dat kwam vooral door een sterke toename in de dienstverlening. In het deelstroomgebied Schelde nam de dienstverlening minder toe dan in de rest van Nederland en was de totale toename van de toegevoegde waarde dan ook lager.

3.4 Toegevoegde waarde in constante prijzen

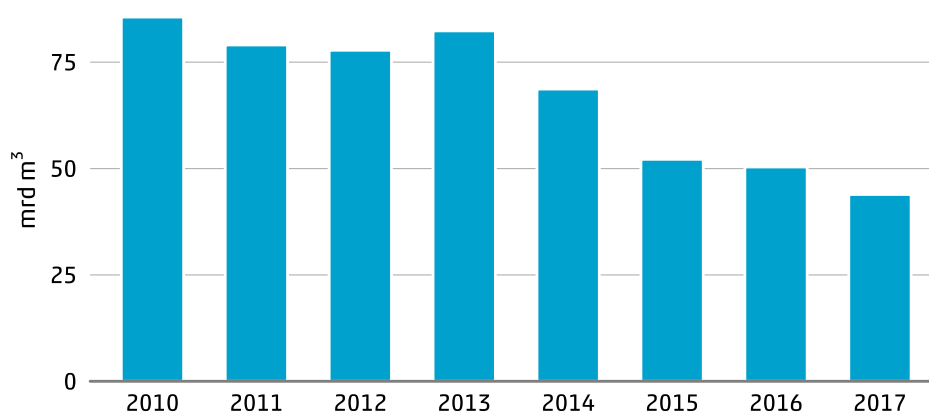
Een tweede belangrijke variabele voor de beschrijving van een economie is de toegevoegde waarde in constante prijzen (in deze studie weergegeven in prijzen van 2015). Hierbij wordt de toegevoegde waarde gecorrigeerd voor eventuele prijseffecten zodat alleen een volumegroei overblijft. Figuur 3.4 toont voor elk deelstroomgebied de ontwikkeling van de toegevoegde waarde in constante prijzen.

Figuur 3.4 Index (2010=100) voor toegevoegde waarde in prijzen van 2015, per deelstroomgebied

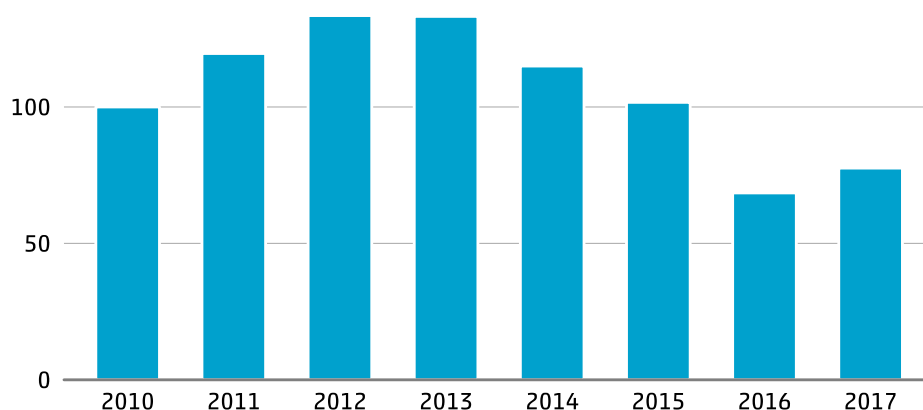
Het beeld is vergelijkbaar als bij de toegevoegde waarde in lopende prijzen, al is de toe- of afname wat lager. Dit komt doordat de toegevoegde waarde in lopende prijzen ook een prijseffect bevat, en de prijzen zijn gestegen (gemiddeld 5% over de hele periode 2010-2017). In alle deelstroomgebieden is een groei te zien tussen 2010 en 2015; deze is het grootst in deelstroomgebied Maas. De groei in deelstroomgebied Schelde blijft wat achter door krimp in diverse onderdelen van de industrie. De groei zet door in 2017, behalve in het stroomgebied Eems waar vanwege de lagere gaswinning een krimp te zien is. Omdat de gaswinning hier zo'n groot aandeel heeft in de toegevoegde waarde zoomen figuur 3.5 en 3.6 in op de aardgasproductie en aardgasprijs (voor heel Nederland).

Figuur 3.5 Aardgaswinning uit de Nederlandse bodem

Bron: CBS Statline

Figuur 3.6 Index (2010=100) voor producentenprijs aardgas

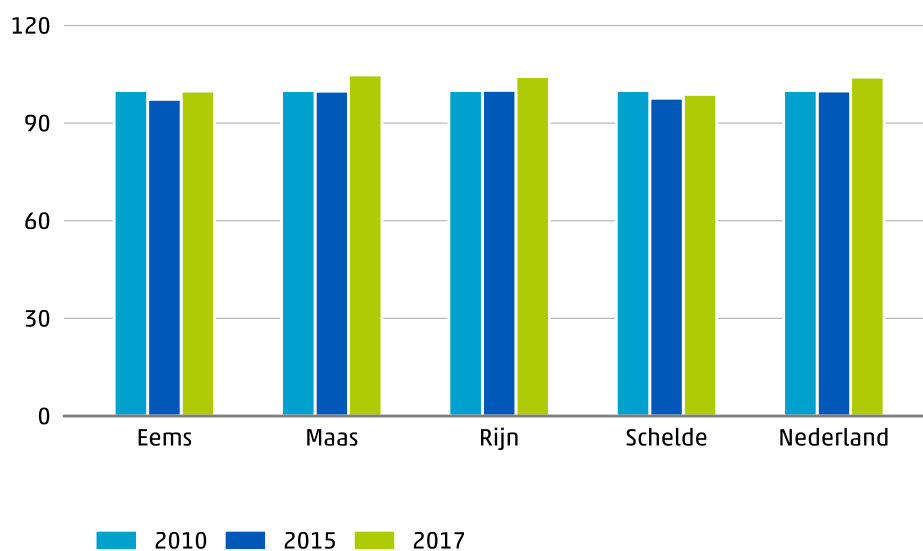

Bron: CBS Statline

De aardgaswinning is in 2014, 2015 en 2017 gedaald. Daarnaast is de aardgasprijs, na een aanvankelijke stijging in de periode 2010-2013, gedaald. In 2017 was de prijs nog maar 78 procent van de prijs in 2010. Dit verklaart waarom de daling in toegevoegde waarde in constante prijzen kleiner is dan de daling in toegevoegde waarde in lopende prijzen.

3.5 Arbeidsvolume werkzame personen

Figuur 3.7 Index (2010=100) voor werkzame personen, per deelstroomgebied

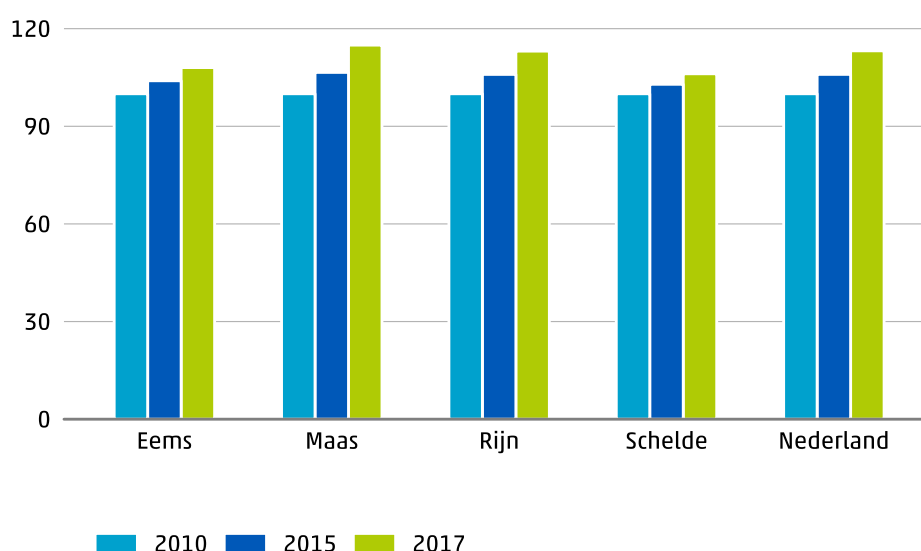
De werkgelegenheid was in 2015 in de deelstroomgebieden Maas en Rijn vergelijkbaar met die in 2010. In de deelstroomgebieden Eems en Schelde was deze echter lager dan vijf jaar eerder. In vrijwel alle bedrijfstakken, behalve de dienstverlening, nam de werkgelegenheid in de vier deelstroomgebieden af. Deze afname werd echter volledig gecompenseerd door de toename in de werkgelegenheid in de dienstverlening. Deze bedroeg slechts enkele procenten, maar vanwege de omvang van de dienstensector was die groei genoeg om de

afname in andere bedrijfstakken vrijwel geheel goed te maken in deelstroomgebieden Maas en Rijn. In deelstroomgebied Schelde was de toename van de werkgelegenheid in de dienstensector wat kleiner, in deelstroomgebied Eems was er zelfs een afname, waardoor de totale werkgelegenheidsontwikkeling daar negatief uitkwam.

In de periode 2015-2017 kende Nederland economische groei en dat is duidelijk terug te zien in de werkgelegenheidscijfers voor deelstroomgebieden Maas en Rijn. Dat komt vooral door de gestegen werkgelegenheid in de dienstverlening en iets minder in de bouw. De werkgelegenheid in deelstroomgebieden Eems en Schelde nam minder sterk toe; met name de werkgelegenheid in de dienstverlening nam daar minder sterk toe. De sterke daling in de delfstoffenwinning, door minder aardgaswinning, is veel minder zichtbaar in de totale werkgelegenheid van deelstroomgebied Eems dan in de cijfers voor de toegevoegde waarde die in de voorgaande paragrafen zijn gepresenteerd. Delfstoffenwinning is een zeer kapitaalintensieve bedrijfstak en heeft relatief weinig mensen in dienst ten opzichte van de andere bedrijfstakken en ook in verhouding tot de toegevoegde waarde.

3.6 Beloning

Figuur 3.8 Index (2010=100) voor beloning, per deelstroomgebied

De ontwikkeling van de totale beloning in een deelstroomgebied is gerelateerd aan de werkgelegenheid en de prijsontwikkeling van arbeid. De gemiddelde lonen gaan vrijwel altijd omhoog. Doordat de hier gepresenteerde cijfers voor beloning niet zijn gecorrigeerd voor (loon)prijseffecten, is het niet verwonderlijk dat figuur 3.8 hogere ontwikkelingen laat zien dan figuur 3.7. Alle deelstroomgebieden tonen een stijging van de beloning zowel in de periode 2010-2015 als in de periode 2015-2017. Net als bij de werkgelegenheid is de stijging het grootst voor de deelstroomgebieden Maas en Rijn en blijft deze in de deelstroomgebieden Eems en Schelde wat achter.

4 Beschrijving van de deelstroomgebieden 2010-2017

In paragraaf 4.1 tot en met 4.4 wordt aan de hand van informatie over de periode 2010-2017 per deelstroomgebied kort uiteengezet hoe de economie in ieder deelstroomgebied zich ontwikkelde. Ieder deelstroomgebied heeft immers een unieke economische structuur. Sommige deelstroomgebieden herbergen meer delfstoffenwinning of specifieke industrie, terwijl in andere deelstroomgebieden meer dienstverlening plaatsvindt. De economieën zullen zich verschillend ontwikkelen.

4.1 Het Eemsgebied uitgelicht

Tabel 4.1 Eems, monetaire cijfers in mln euro, werkgelegenheid in 1000 vte

	2010	2015	2017
Productie in basisprijzen	31 960	35 823	35 199
Intermediair verbruik	14 081	16 263	16 903
Toegevoegde waarde in lopende prijzen	17 879	19 560	18 296
Toegevoegde waarde in prijzen van 2015	18 485	19 560	19 239
Beloning werknemers	7 785	8 096	8 411
Arbeidsvolume werkzame personen	194	189	194

De toegevoegde waarde in reële termen, gecorrigeerd voor prijseffecten, is in de periode 2010-2015 gegroeid, maar daarna licht gekrompen. Dit geldt ook voor de productie. Intermediair verbruik en beloning nemen toe. Het arbeidsvolume nam licht af gedurende de periode 2010-2015 om daarna weer licht toe te nemen. De verhouding toegevoegde waarde/productie nam af van 0,56 tot 0,52. Deze verhouding neemt ook voor heel Nederland af. Dat komt in ieder geval door globalisering en het daar aan verbonden opknippen van productieprocessen en verlegging van productie naar het buitenland. Er worden steeds meer intermediaire goederen en diensten uit het buitenland gehaald zodat het Nederlandse aandeel in het eindproduct afneemt. De verhouding neemt in het Eemsgebied sneller af dan in de rest van Nederland. Dit komt doordat het Eemsgebied veel delfstoffenwinning heeft waar deze verhouding veel meer achteruitging (van 0,83 naar 0,64) dan in andere bedrijfstakken.

De toegevoegde waarde in lopende prijzen is in de periode 2010-2015 gegroeid en daarna afgenomen. Zoals eerder al opgemerkt hangt dat voor een groot deel samen met de aardgaswinning. De delfstoffenwinning is een belangrijke bedrijfstak in het Eemsgebied dus grote veranderingen in deze bedrijfstak zijn meteen terug te zien in de regiocijfers. De aardgaswinning werd teruggeschoefd en ook de prijs daalde. Daardoor is de teruggang van de toegevoegde waarde in constante prijzen, dus gecorrigeerd voor prijseffecten, kleiner dan van de toegevoegde waarde in lopende prijzen. Het gemiddelde prijseffect bedroeg -2 procent⁸⁾. Dat is sterk gerelateerd aan de gasprijs die tijdens de periode 2010-2017 met meer

⁸⁾ Dit is berekend als $(18296/17879)/(19239/18485) - 1 = -0,02 = -2$ procent.

dan 20 procent daalde, zie figuur 3.6. In de andere deelstroomgebieden was het prijseffect juist positief.

Dienstverlening is goed voor het grootste deel van de toegevoegde waarde die in het Eemsgebied wordt gecreëerd (61 procent in 2017). De 'Delfstoffenwinning en overige industrie' was goed voor 25 procent van de toegevoegde waarde, vooral dankzij de delfstoffenwinning (met name gas).

De werkgelegenheid in het deelstroomgebied Eems was in 2017 hetzelfde als in 2010, namelijk 194 duizend vte. Ook op bedrijfstakniveau veranderde er vrijwel niets. Weliswaar daalde de werkgelegenheid in de 'Delfstoffenwinning en overige industrie' en de bouw met 2 duizend vte, maar de groei van de werkgelegenheid in de dienstverlening met 4 duizend vte maakte dit weer goed. Het aandeel van de 'Delfstoffenwinning en overige industrie' in de werkgelegenheid bedroeg 9 procent. Dat is fors minder dan bij de toegevoegde waarde. Dit komt doordat de gaswinning een kapitaalintensieve bedrijfstak is die relatief weinig arbeid gebruikt.

Tabel 4.2 Productiewaarde, deelstroomgebied Eems (x miljoen euro)

Bedrijfstak	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	822	913	1 007
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	967	1 234	1 315
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	1 045	1 304	1 544
Delfstoffenwinning en overige industrie	8 500	10 367	8 194
Energie, water en afvalmanagement	1 541	1 373	1 418
Bouwnijverheid	2 100	1 925	2 180
Dienstverlening	16 984	18 707	19 541
Totaal	31 960	35 823	35 199

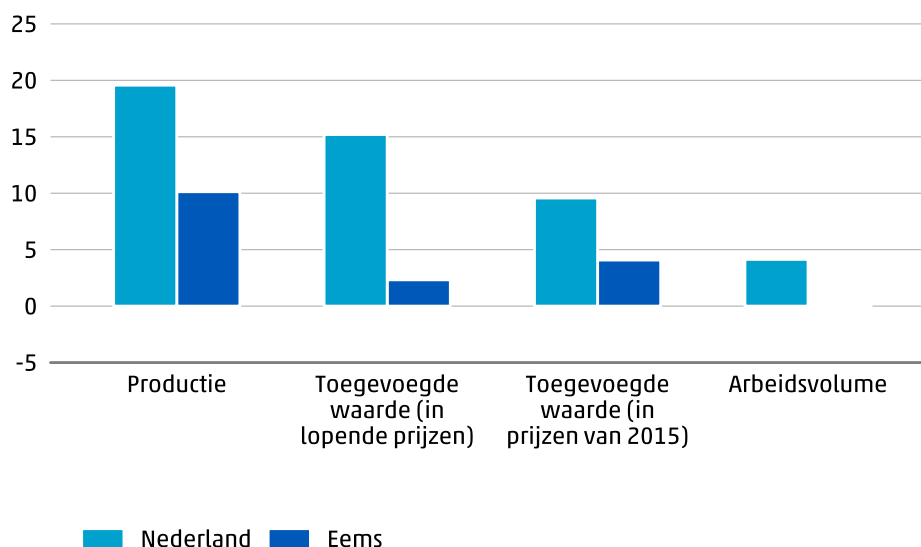
Tabel 4.3 Toegevoegde waarde in lopende prijzen, deelstroomgebied Eems (x miljoen euro)

Bedrijfstak	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	324	345	412
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	208	306	309
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	368	428	520
Delfstoffenwinning en overige industrie	5 876	6 674	4 573
Energie, water en afvalmanagement	656	593	585
Bouwnijverheid	747	623	695
Dienstverlening	9 700	10 590	11 201
Totaal	17 879	19 560	18 296

Tabel 4.4 Arbeidsvolume, deelstroomgebied Eems (x 1000 vte)

Stroomgebied	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	5	5	5
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	3	3	3
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	2	2	2
Delfstoffenwinning en overige industrie	19	18	17
Energie, water en afvalmanagement	2	2	2
Bouwnijverheid	13	11	11
Dienstverlening	150	149	154
Totaal	194	189	194

Figuur 4.1 Ontwikkeling deelstroomgebied Eems t.o.v. Nederland 2010-2017

Figuur 4.1 laat zien dat de economische ontwikkeling in het deelstroomgebied van de Eems achterblijft bij de rest van de Nederlandse economie. Voor wat betreft productie en toegevoegde waarde komt dat grotendeels door de afbouw van de gaswinning. Voor de groei van het arbeidsvolume geldt dat deze in heel Nederland gedreven wordt door de dienstverlening, en dat de groei van de dienstverlening in het Eemsgebied achterblijft ten opzichte van de dienstverlening in de rest van Nederland. Het CBS heeft geen onderzoek gedaan naar onderliggende oorzaken.

4.2 Het Scheldegebied uitgelicht

Tabel 4.5 Schelde, monetaire cijfers in mln euro, werkgelegenheid in 1000 vte

	2010	2015	2017
Productie in basisprijzen	33 425	33 248	35 438
Intermediair verbruik	20 749	19 721	21 374
Toegevoegde waarde in lopende prijzen	12 677	13 527	14 064
Toegevoegde waarde in prijzen van 2015	13 415	13 527	13 779
Beloning werknemers	6 821	7 019	7 240
Arbeidsvolume werkzame personen	168	164	166

In het Scheldegebied nam de toegevoegde waarde in reële termen toe in de periode 2010-2017 van 13,4 miljard euro naar 13,8 miljard euro; een stijging van 2,7 procent. De toegevoegde waarde in lopende prijzen, waar de prijseffecten niet zijn uitgefilterd, nam toe met 11 procent. De gemiddelde prijsstijging voor alle goederen en diensten in het Scheldegebied bedroeg 8 procent. Dat is iets meer dan in de andere deelstroomgebieden; de verklaring is dat er in het Scheldegebied relatief veel bedrijvigheid was in vervoer en opslag en verhuur van onroerend goed (bedrijfstakken met hoger prijseffect dan gemiddeld tijdens de periode 2010-2017) en relatief weinig in informatie en communicatie (prijseffect lager dan gemiddeld). De productie in basisprijzen is gestegen met 6 procent. De verhouding toegevoegde waarde/productie nam iets toe, onder andere doordat het Scheldegebied

relatief veel chemische industrie heeft en deze verhouding voor de chemische industrie in het algemeen omhoog ging. Het arbeidsvolume bleef vrijwel gelijk.

De toegevoegde waarde in lopende prijzen was in 2015 hoger dan in 2010 en in 2017 weer hoger dan in 2015. Een nadere beschouwing laat een ander beeld zien op bedrijfstakniveau: in de periode 2010-2015 daalde de toegevoegde waarde in vrijwel alle bedrijfstakken en deze nam in 2015-2017 weer toe. De toegevoegde waarde in de dienstverlening nam in beide perioden echter sterk toe. Door de omvang van deze sector - in 2017 goed voor 65 procent van de totale toegevoegde waarde in het deelstroomgebied Schelde - is ook de totale toegevoegde waarde voor dit deelstroomgebied toegenomen. In vergelijking met de andere deelstroomgebieden, zijn 'Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie' (vooral de chemische industrie) en 'Delfstoffenwinning en overige industrie' (vooral industrie) relatief grote bedrijfstakken met respectievelijk 9 en 10 procent van de toegevoegde waarde.

De totale werkgelegenheid in het deelstroomgebied Schelde is in de periode 2010-2017 licht gedaald; van 168 duizend naar 166 duizend vte. Ook op bedrijfstakniveau zijn geen forse verschuivingen zichtbaar. De grootste veranderingen zijn te zien in de voedings- en genotmiddelenindustrie en in de dienstverlening, met respectievelijk een daling van 2 duizend vte en een stijging van 2 duizend vte. Er lijkt sprake te zijn van een langzame verschuiving van de industrie naar de dienstverlening, zoals ook eerder waargenomen voor de periode 2005-2011 door Verberk en Van Rossum (2014).

Tabel 4.6 Productiewaarde, deelstroomgebied Schelde (x miljoen euro)

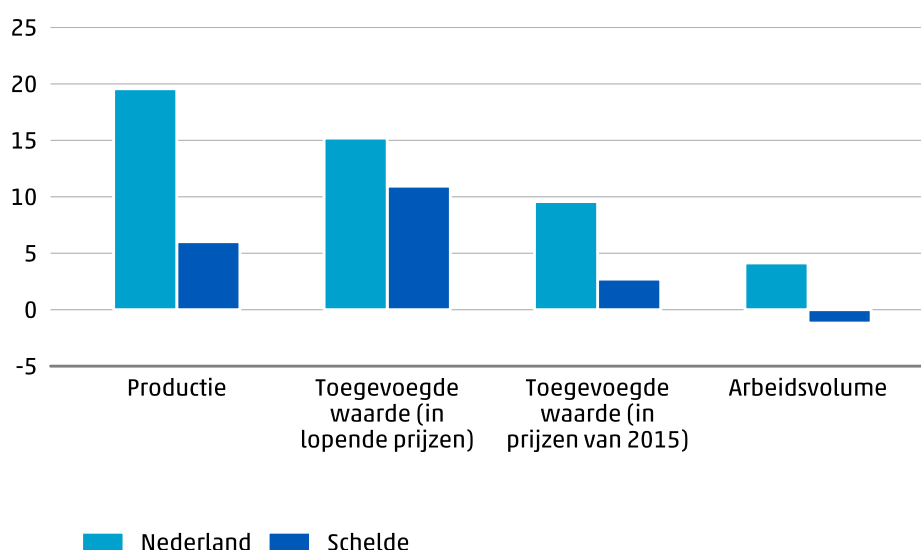
Bedrijfstak	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	1 223	1 216	1 285
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	2 206	1 946	2 235
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	8 500	7 087	8 317
Delfstoffenwinning en overige industrie	3 387	3 521	3 824
Energie, water en afvalmanagement	1 877	1 619	1 287
Bouwnijverheid	2 256	2 138	2 390
Dienstverlening	13 976	15 721	16 100
Totaal	33 425	33 248	35 438

Tabel 4.7 Toegevoegde waarde in lopende prijzen, deelstroomgebied Schelde (x miljoen euro)

Bedrijfstak	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	577	560	623
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	525	447	533
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	1 123	1 368	1 343
Delfstoffenwinning en overige industrie	1 140	1 155	1 228
Energie, water en afvalmanagement	599	495	442
Bouwnijverheid	779	678	739
Dienstverlening	7 934	8 824	9 155
Totaal	12 677	13 527	14 064

Tabel 4.8 Arbeidsvolume, deelstroomgebied Schelde (x 1000 vte)

Bedrijfstak	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	7	7	7
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	6	4	4
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	6	5	5
Delfstoffenwinning en overige industrie	15	15	15
Energie, water en afvalmanagement	2	2	2
Bouwnijverheid	13	11	12
Dienstverlening	119	119	121
Totaal	168	164	166

Figuur 4.2 Ontwikkeling deelstroomgebied Schelde t.o.v. Nederland 2010-2017

Net als in het deelstroomgebied Eems blijft de economische ontwikkeling van het deelstroomgebied Schelde achter bij de totale Nederlandse economie. Er is weliswaar groei van productie en toegevoegde waarde, maar een groot deel bestaat uit prijseffecten, en de groei is fors lager dan in de rest van Nederland. De werkgelegenheid neemt zelfs licht af terwijl die in de rest van Nederland groeit. Dat komt deels door de productiestructuur. Het Scheldegebied heeft vergeleken met de rest van Nederland relatief weinig werkgelegenheid in de dienstverlening (respectievelijk 73 en 81 procent), terwijl de werkgelegenheid in de dienstverlening toeneemt en die in de andere bedrijfstakken gemiddeld gesproken juist afneemt. Tot slot, overal trekt de dienstverlening de regionale economie, maar de dienstverlening groeide harder in andere delen van het land dan in het deelstroomgebied Schelde.

4.3 Het Maasgebied uitgelicht

Tabel 4.9 Maas, monetaire cijfers in mln euro, werkgelegenheid in 1000 vte

	2010	2015	2017
Productie in basisprijzen	240 517	272 138	298 096
Intermediair verbruik	128 582	147 944	163 262
Toegevoegde waarde in lopende prijzen	111 936	124 195	134 833
Toegevoegde waarde in prijzen van 2015	115 880	124 195	131 980
Beloning werknemers	62 863	66 984	72 255
Arbeidsvolume werkzame personen	1 483	1 481	1 555

De toegevoegde waarde in reële termen (prijsniveau 2015) in het deelstroomgebied Maas is tussen 2010 en 2017 gegroeid; van 116 miljard euro naar 132 miljard euro, een groei van 14 procent. De toegevoegde waarde in lopende prijzen, waar de prijseffecten nog in zitten, nam toe met 20 procent. Het prijseffect ('inflatie') in de toegevoegde waarde bedroeg 6 procent, vergelijkbaar met dat van heel Nederland, maar hoger dan in het Eemsgebied (waar de gasprijs het prijseffect drukte) en lager dan in het Scheldegebied (waar de specifieke productiestructuur voor een hoger prijseffect zorgde). De productie in lopende prijzen is gestegen met 24 procent. De verhouding toegevoegde waarde/productie nam af van 0,47 tot 0,45. Deze verhouding neemt ook voor heel Nederland af. Dat komt in ieder geval door globalisering, zoals al uitgelegd bij het Eemsgebied.

De toegevoegde waarde is in zowel lopende als constante prijzen toegenomen in de periode 2010-2015 en in de periode 2015-2017. De gemiddelde jaarlijkse groei was in de tweede tijdsperiode een stuk hoger; het ging toen economisch beter met Nederland dan in de jaren daarvoor. De stijging komt vooral voor rekening van de dienstverlening, veruit de grootste bedrijfstak in dit deelstroomgebied. Toch was de groei hier ook breed gedragen; in vrijwel alle bedrijfstakken nam de toegevoegde waarde toe in beide tijdsperiodes, met als enige uitzonderingen de bouwnijverheid en de bedrijfstak 'Energie, water en afvalmanagement'. De bedrijfstak 'Delfstoffen en overige industrie' (vrijwel geheel bestaand uit industrie) - na de dienstverlening de grootste bedrijfstak in dit deelstroomgebied - was ook goed voor een flinke groei, respectievelijk 15 en 9 procent in de genoemde tijdsperiodes.

De werkgelegenheid in het deelstroomgebied Maas is in de periode 2010-2017 gegroeid met 5 procent, van 1,48 miljoen vte naar 1,56 miljoen vte. De groei vond plaats in de periode 2015-2017 waarin de werkgelegenheid met 74 duizend vte toenam. In de periode 2010-2015 daalde de werkgelegenheid met 2 duizend vte. Voor vrijwel alle bedrijfstakken gold dat de werkgelegenheid eerst iets afnam om daarna in 2017 terug te keren tot het niveau van 2010. De enige uitzondering was de dienstverlening, waar de werkgelegenheid bleef doorgroeien. De dienstverlening neemt, zoals ook in de andere stroomgebieden, het grootste deel van de werkgelegenheid voor haar rekening (77 procent in 2017). De twee andere grote bedrijfstakken in het stroomgebied van de Maas zijn 'Delfstoffenwinning en overige industrie' (11 procent, vrijwel geheel industrie) en bouwnijverheid (6 procent).

Tabel 4.10 Productiewaarde, deelstroomgebied Maas (x miljoen euro)

Bedrijfstak	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	8 118	8 552	9 292
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	12 503	15 700	17 336
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	18 612	18 376	21 143
Delfstoffenwinning en overige industrie	38 363	47 577	55 078
Energie, water en afvalmanagement	5 732	5 475	5 344
Bouwnijverheid	17 905	17 533	20 365
Dienstverlening	139 285	158 926	169 538
Totaal	240 517	272 138	298 096

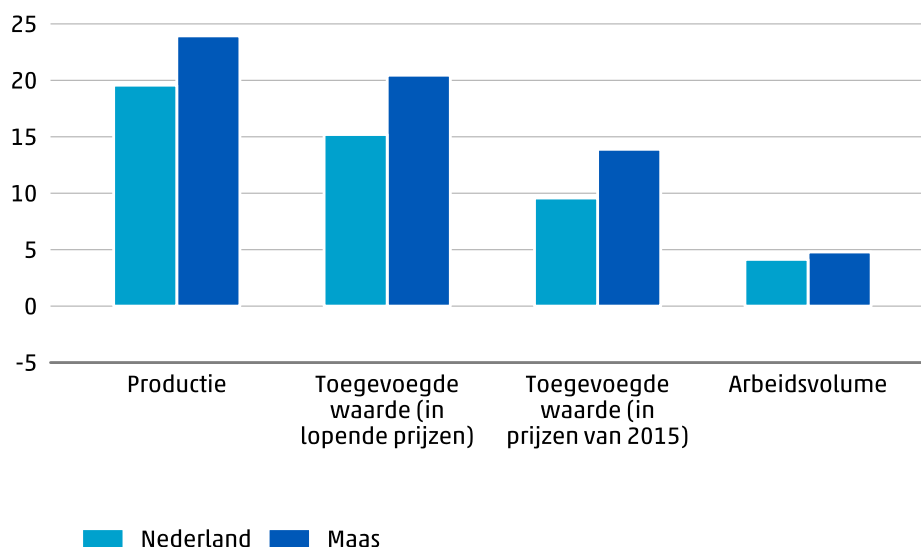
Tabel 4.11 Toegevoegde waarde in lopende prijzen, deelstroomgebied Maas (x miljoen euro)

Bedrijfstak	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	2 977	3 102	3 630
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	2 845	3 809	4 183
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	3 122	3 994	4 972
Delfstoffenwinning en overige industrie	14 297	16 399	17 832
Energie, water en afvalmanagement	2 401	2 396	2 301
Bouwnijverheid	6 178	5 483	6 293
Dienstverlening	80 115	89 011	95 622
Totaal	111 936	124 195	134 833

Tabel 4.12 Arbeidsvolume, deelstroomgebied Maas (x 1000 vte)

Bedrijfstak	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	41	39	40
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	29	28	29
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	19	16	16
Delfstoffenwinning en overige industrie	169	165	171
Energie, water en afvalmanagement	13	12	12
Bouwnijverheid	101	90	94
Dienstverlening	1 113	1 132	1 192
Totaal	1 483	1 481	1 555

Figuur 4.3 Ontwikkeling deelstroomgebied Maas t.o.v. Nederland 2010-2017

Het Maasgebied deed het qua economische ontwikkeling tijdens de periode 2010-2017 beter dan heel Nederland. Dat geldt vooral voor de productie en de toegevoegde waarde, waar het ongeveer 5 procentpunt beter scoort, en niet zozeer voor het arbeidsvolume waar het maar licht beter presteert dan Nederland als geheel. De bedrijfstakken voedings- en genotmiddelenindustrie, aardolie-industrie, chemische en farmaceutische industrie en overige industrie dragen allen bij aan de groei van de toegevoegde waarde in het Maasgebied, samen een derde van deze groei. In de rest van Nederland was de bijdrage van die bedrijfstakken aan de groei veel kleiner zodat daar minder groei was. De werkgelegenheid in de genoemde bedrijfstakken bleef echter gelijk in zowel het Maasgebied als de rest van Nederland, zodat de werkgelegenheidsgroei wél vergelijkbaar was.

4.4 Het Rijngebied uitgelicht

Tabel 4.13 Rijn, monetaire cijfers in mln euro, werkgelegenheid in 1000 vte

	2010	2015	2017
Productie in basisprijzen	885 195	992 287	1 057 858
Intermediair verbruik	457 128	531 729	565 474
Toegevoegde waarde in lopende prijzen	428 067	460 557	492 384
Toegevoegde waarde in prijzen van 2015	442 245	460 557	483 069
Beloning werknemers	234 005	247 906	264 662
Arbeidsvolume werkzame personen	5 175	5 178	5 397

De toegevoegde waarde in reële termen (prijsniveau 2015) is in deelstroomgebied Rijn in de periode 2010-2017 gegroeid van 442 miljard euro naar 483 miljard euro, een groei van 9 procent. De toegevoegde waarde in lopende prijzen is nog harder gegroeid, namelijk met 15 procent. Het prijseffect ('inflatie') in de toegevoegde waarde bedroeg 5 procent, vergelijkbaar met dat van heel Nederland, maar hoger dan in het Eemsgebied (waar de gasprijs het prijseffect drukte) en lager dan in het Scheldegebied (waar de specifieke productiestructuur voor een hoger prijseffect zorgde). De productie steeg met 20 procent. De verhouding toegevoegde waarde/productie nam af van 0,48 tot 0,47. Deze verhouding neemt ook voor

heel Nederland af. Dat komt in ieder geval door globalisering, zoals al uitgelegd bij het Eemsgebied.

De toegevoegde waarde, zowel in constante als in lopende prijzen, steeg in beide tijdsperiodes. De gemiddelde jaargroei was hoger in 2015-2017; de economie draaide toen beter dan in de jaren daarvoor. Ook in het deelstroomgebied Rijn neemt de dienstverlening het grootste deel van de toegevoegde waarde voor haar rekening (81 procent in 2017). De bedrijfstakken 'Delfstoffenwinning en overige industrie' (vrijwel geheel bestaand uit industrie) en bouwnijverheid staan weliswaar ook in de top drie, maar hebben slechts aandelen van respectievelijk 7 en 5 procent in de toegevoegde waarde van het deelstroomgebied. De sterke groei in de dienstverlening in de periode 2010-2015 maskeert de afname van de toegevoegde waarde in de bouw en de 'Delfstoffenwinning en overige industrie'. In de periode 2015-2017 is de toegevoegde waarde in vrijwel iedere bedrijfstak weer toegenomen.

De werkgelegenheid in het deelstroomgebied Rijn is in de periode 2010-2017 gegroeid met 4 procent, van 5,18 miljoen naar 5,40 miljoen vte. Die toename vond vrijwel geheel (219 duizend van de 222 duizend vte) plaats in de periode 2015-2017. In de periode 2010-2015 nam de werkgelegenheid in de bouwnijverheid af met 40 duizend vte, om daarna met 13 duizend vte toe te nemen. Het nettoresultaat was echter nog altijd negatief. De werkgelegenheid in de bedrijfstak 'Delfstoffenwinning en overige industrie' daalde ook, in totaal met 18 duizend vte. In de meeste andere bedrijfstakken was eerst een lichte afname van de werkgelegenheid te zien, gevolgd door een lichte toename. Net zoals in de andere stroomgebieden, was ook in de Rijn de dienstverlening de uitzondering. Hier steeg de werkgelegenheid in beide tijdsperiodes, het meest in de periode 2015-2017 toen de totale Nederlandse economie aantrok.

Tabel 4.14 Productiewaarde, deelstroomgebied Rijn (x miljoen euro)

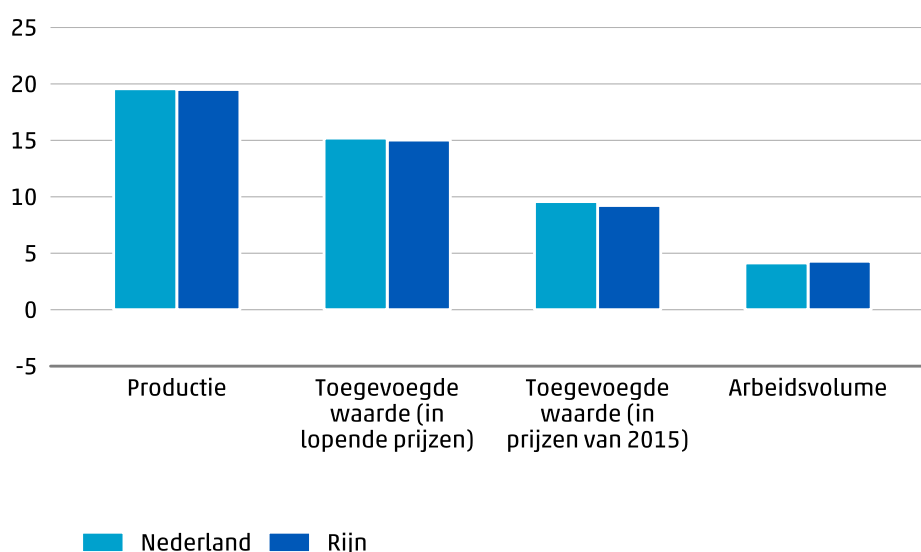
Bedrijfstak	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	18 660	19 677	21 216
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	37 503	47 479	51 829
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	43 284	46 084	47 149
Delfstoffenwinning en overige industrie	103 849	117 909	117 747
Energie, water en afvalmanagement	18 276	19 560	19 511
Bouwnijverheid	65 510	63 244	73 295
Dienstverlening	598 112	678 334	727 110
Totaal	885 195	992 287	1 057 858

Tabel 4.15 Toegevoegde waarde in lopende prijzen, deelstroomgebied Rijn (x miljoen euro)

Bedrijfstak	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	7 491	7 890	9 031
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	7 847	9 938	10 701
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	7 023	7 634	8 709
Delfstoffenwinning en overige industrie	36 524	32 170	32 330
Energie, water en afvalmanagement	7 624	8 505	8 371
Bouwnijverheid	22 482	19 610	22 242
Dienstverlening	339 077	374 811	401 000
Totaal	428 067	460 557	492 384

Tabel 4.16 Arbeidsvolume, deelstroomgebied Rijn (x 1000 vte)

Bedrijfstak	2010	2015	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	115	112	117
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	78	79	82
Aardolie-industrie, chemische industrie en farmaceutische industrie	36	35	36
Delfstoffenwinning en overige industrie	355	338	337
Energie, water en afvalmanagement	38	39	40
Bouwnijverheid	360	319	332
Dienstverlening	4 193	4 255	4 454
Totaal	5 175	5 178	5 397

Figuur 4.4 Ontwikkeling deelstroomgebied Rijn t.o.v. Nederland 2010-2017

Het beeld voor het Rijngebied is vrijwel hetzelfde als voor de gehele Nederlandse economie. Dit komt voornamelijk omdat dit deelstroomgebied ongeveer driekwart van de totale Nederlandse economie omvat. De productie, toegevoegde waarde in lopende prijzen, in constante prijzen en arbeidsvolume namen tijdens de periode 2010-2017 toe met respectievelijk 20, 15, 9 en 4 procent.

Literatuurlijst

Brouwer, R., S. Schenau, R. van der Veeren (2005) Integrated river basin accounting in the Netherlands and the European Water Framework Directive. <http://content.iospress.com/journals/statistical-journal-of-the-united-nations-economic-commission-for-europe>, 22, pages 111-131.

Eurostat (2010) European System of National and Regional Accounts, ESA 2010, Luxembourg.

CBS (2018) Nationale rekeningen: Revisie tijdreeksen 1995-2015.

UN (United Nations), EC (European Commission), IMF (International Monetary Fund), OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) and World Bank (2008) System of National Accounts 2008, New York.

Verberk, M. en Van Rossum, M. (2014). Economische beschrijving KRW deelstroomgebieden 2005-2008-2010-2011*. Centraal Bureau voor de Statistiek.

Internetbronnen:

European Commission: http://ec.europa.eu/environment/water/marine/index_en.htm

Helpdesk water/NAMWA: <https://www.helpdeskwater.nl/onderwerpen/wetgeving-beleid/nationaal/economische-aspecten/namwa/>

Appendices

Appendix 1: Verklaringen voor verschillen tussen resultaten vóór en ná revisie van nationale rekeningen

Continu verzamelt het CBS gegevens en verbetert het methoden. In de nationale rekeningen worden deze aanpassingen om de zoveel jaar in 1 keer verwerkt. De verbeteringen worden dan ook doorgevoerd voor eerdere jaren om de vergelijkbaarheid van de cijfers door de tijd te behouden. Een dergelijke aanpassing noemt men een revisie van de nationale rekeningen. De revisie voor het basisjaar 2015 bevatte onder andere de volgende aanpassingen:

- *Aanpassingen in de brondata.* Een belangrijke databron voor de nationale rekeningen zijn de productiestatistieken, die samengesteld worden op basis van enquêtegegevens. Op basis van nieuwe inzichten en nieuwe informatie kunnen bedrijven aan de statistieken toegevoegd worden of juist verwijderd.
- *Nieuwe (administratieve) bronnen.* Nederland kent een uitgebreid stelsel van basisregistraties. Met de vorige revisie is een deel daarvan al beschikbaar gekomen voor inzet in de nationale rekeningen, daar zijn er nu weer een aantal aan toegevoegd. Zo kon in deze revisie bijvoorbeeld voor het eerst gebruik worden gemaakt van de Basisregistraties Adressen en Gebouwen (BAG) en de gedetailleerde inkomstenbelastingdata van de Belastingdienst bij bijvoorbeeld de raming van de hypotheekschuld van huishoudens in Nederland. Ook is op grotere schaal dan bij de vorige revisie gebruikgemaakt van btw-informatie van de Belastingdienst. Daarnaast zijn ook diverse nieuwe dan wel aangepaste bronnen ingezet met deze revisie, zoals de vernieuwde statistiek Internationale Handel in Diensten, de uitkomsten van de confrontatie van de Directe Rapportage-bron (DNB) en de Statistiek Financiën van Ondernemingen, winstaangiften van zelfstandigen en financiële gegevens van landbouwbedrijven.
- *Veranderingen in de bedrijfstakindeling van bedrijven.* Soms wordt de bedrijfstakindeling van een bedrijf aangepast op basis van nieuwe informatie.
- *De effecten van globalisering.* De voortschrijdende globalisering blijft een uitdaging voor de economische statistieken. De internationale verwevenheid van productieactiviteiten in zogenaamde wereldwijde productieketens maakt het steeds uitdagender deze activiteiten toe te rekenen aan de economieën van individuele landen. Sinds de vorige revisie in 2014 is het inzicht in de manier waarop multinationale ondernemingen hun productieactiviteiten georganiseerd hebben en de invloed daarvan op het maken van (economische) statistieken sterk toegenomen. Ook zijn de internationale richtlijnen op dit vlak sinds de vorige revisie verder aangescherpt. Voor een aantal ondernemingen heeft dat tot wijzigingen geleid in de manier waarop bepaalde activiteiten van die ondernemingen in de nationale rekeningen zijn verwerkt. De registratie van zogenaamde royalty- en licentiebedrijven is daarbij onder andere gewijzigd van financiële instellingen naar niet-financiële vennootschappen.
- *Illegale activiteiten.* In de nationale rekeningen dienen ook de illegale economische activiteiten te worden meegenomen in de berekeningen. De raming van de toegevoegde waarde voor illegale activiteiten in de nationale rekeningen is op basis van nieuwe bronnen en onderzoek in deze revisie met 1,5 miljard euro opwaarts bijgesteld naar 4,8 miljard. De grootste aanpassing zit bij de productie van cannabis (nederwiet). Voor revisie werd uitgegaan van een pak kans van 40 procent en na revisie wordt uitgegaan van een pak kans van 20 procent. Dit is op basis van informatie van het Korps landelijke politiediensten (KLPD). Verder is uit nader onderzoek gebleken dat de jaarlijkse wietproductie groter is dan eerder werd aangenomen.

Zie CBS (2018) voor een uitgebreidere toelichting en een kwantificering van een aantal aanpassingen. Merk op dat de aanpassingen ook per regio een forse omvang kunnen hebben. Bijvoorbeeld, de productiewaarde in de provincie Zeeland in 2010 bedroeg 31 miljard euro vóór revisie, en 26 miljard euro ná revisie.

Appendix 2: Koppeltabel bedrijfstakken

Deze tabel laat zien hoe de bedrijfstakken in de nationale rekeningen verbonden zijn met de 12 NAMWA-bedrijfstakken.

Naam	Standaard Bedrijfstakindeling (SBI)	NAMWA bedrijfstak
Akkerbouw	Deel van 01	Akkerbouw
Tuinbouw	Deel van 01	Tuinbouw
Veehouderij	Deel van 01	Veehouderij
Overige landbouw, bosbouw en visserij	Deel van 01, hele 02 en 03	Overige landbouw, bosbouw en visserij
Delfstoffenwinning	06-09	Delfstoffenwinning en overige industrie
Voedings-, genotmiddelenindustrie	10-12	Voedings- en genotmiddelenindustrie
Textiel-, kleding-, lederindustrie	13-15	Delfstoffenwinning en overige industrie
Houtindustrie	16	Delfstoffenwinning en overige industrie
Papierindustrie	17	Delfstoffenwinning en overige industrie
Grafische industrie	18	Delfstoffenwinning en overige industrie
Aardolie-industrie	19	Aardolie-industrie, chemische en farmaceutische industrie
Chemische industrie	20	Aardolie-industrie, chemische en farmaceutische industrie
Farmaceutische industrie	21	Aardolie-industrie, chemische en farmaceutische industrie
Rubber- en kunststofproductindustrie	22	Delfstoffenwinning en overige industrie
Bouwmaterialenindustrie	23	Delfstoffenwinning en overige industrie
Basismetalenindustrie	24	Delfstoffenwinning en overige industrie
Metaalproductenindustrie	25	Delfstoffenwinning en overige industrie
Elektrotechnische industrie	26	Delfstoffenwinning en overige industrie
Elektrische apparatenindustrie	27	Delfstoffenwinning en overige industrie
Machine-industrie	28	Delfstoffenwinning en overige industrie
Auto- en aanhangwagenindustrie	29	Delfstoffenwinning en overige industrie
Overige transportmiddelenindustrie	30	Delfstoffenwinning en overige industrie
Meubelindustrie en overige industrie	31-32	Delfstoffenwinning en overige industrie
Reparatie en installatie van machines	33	Delfstoffenwinning en overige industrie
Energiebedrijven	35	Energie- en waterleidingbedrijven
Waterleidingbedrijven	36	Energie- en waterleidingbedrijven
Afvalbeheer exclusief recycling	Deel van 38, hele 37 en 39	Afvalbeheer exclusief recycling
Recycling	Deel van 38	Recycling
Bouwnijverheid	41-43	Bouwnijverheid
Autohandel en -reparatie	45	Dienstverlening
Groothandel en handelsbemiddeling	46	Dienstverlening
Detailhandel (niet in auto's)	47	Dienstverlening
Vervoer over land	49	Dienstverlening
Vervoer over water	50	Dienstverlening
Vervoer door de lucht	51	Dienstverlening
Opslag, dienstverlening voor vervoer	52	Dienstverlening
Post en koeriers	53	Dienstverlening
Horeca	55-56	Dienstverlening
Uitgeverijen	58	Dienstverlening

Naam	Standaard Bedrijfstakindeling (SBI)	NAMWA bedrijfstak
Uitgeverijen	58	Dienstverlening
Film, TV en radio	59-60	Dienstverlening
Telecommunicatie	61	Dienstverlening
IT- en informatiedienstverlening	62-63	Dienstverlening
Bankwezen	64	Dienstverlening
Verzekeraars en pensioenfondsen	65	Dienstverlening
Overige financiële dienstverlening	66	Dienstverlening
Verhuur en handel van onroerend goed	68	Dienstverlening
Juridisch en managementadvies	69-70	Dienstverlening
Architecten-, ingenieursbureaus e.d.	71	Dienstverlening
Research	72	Dienstverlening
Reclamewezen en marktonderzoek	73	Dienstverlening
Overige professionele diensten	74-75	Dienstverlening
Verhuur van roerende goederen	77	Dienstverlening
Uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling	78	Dienstverlening
Reisbureaus, reisorganisatie en -info	79	Dienstverlening
Beveiliging en ov. zakelijke dienstverlening	80-82	Dienstverlening
Openbaar bestuur en overheidsdiensten	84	Dienstverlening
Onderwijs	85	Dienstverlening
Gezondheidszorg	86	Dienstverlening
Verzorging en welzijn	87-99	Dienstverlening
Kunst, cultuur en loterijen	90-92	Dienstverlening
Sport en recreatie	93	Dienstverlening
Ideële, belangen-, hobbyverenigingen	94	Dienstverlening
Reparatie van consumentenartikelen	95	Dienstverlening
Overige persoonlijke dienstverlening	96	Dienstverlening
Huishoudens	97-98	Dienstverlening

Appendix 3: Koppeltabel COROP-plusgebieden en deelstroomgebieden

Deze tabel laat zien hoe de diverse COROP-plusgebieden verdeeld zijn over de deelstroomgebieden.

Koppeltabel COROP-plusgebieden en deelstroomgebieden				
	Eems	Maas	Rijn	Schelde
Oost-Groningen	x			
Delfzijl en omgeving	x		x	
Overig Groningen	x		x	
Noord-Friesland			x	
Zuidwest-Friesland			x	
Zuidoost-Friesland			x	
Noord-Drenthe	x		x	
Zuidoost-Drenthe	x		x	
Zuidwest-Drenthe			x	
Noord-Overijssel			x	
Zuidwest-Overijssel			x	
Twente			x	
Veluwe			x	
Achterhoek			x	
Arnhem/Nijmegen		x	x	
Zuidwest-Gelderland		x	x	
Utrecht-West			x	
Stadsgewest Amersfoort			x	
Stadsgewest Utrecht			x	
Zuidoost-Utrecht			x	
Kop van Noord-Holland			x	
Alkmaar en omgeving			x	
IJmond			x	
Agglomeratie Haarlem			x	
Zaanstreek			x	
Amsterdam			x	
Overig Agglomeratie Amsterdam			x	
Edam-Volendam en omgeving			x	
Haarlemmermeer en omgeving			x	
Het Gooi en Vechtstreek			x	
Agglomeratie Leiden en Bollenstreek			x	
Aggl. 's-Gravenhage excl. Zoetermeer			x	
Zoetermeer			x	
Delft en Westland			x	
Oost-Zuid-Holland			x	
Rijnmond		x	x	
Overig Groot-Rijnmond		x	x	x

Koppeltabel COROP-plusgebieden en deelstroomgebieden (vervolg)

	Eems	Maas	Rijn	Schelde
Drechtsteden		x	x	
Overig Zuidoost-Zuid-Holland			x	
Zeeuwsch-Vlaanderen				x
Overig Zeeland		x		x
West-Noord-Brabant		x		x
Midden-Noord-Brabant		x	x	
Stadsgewest 's-Hertogenbosch		x		
Overig Noordoost-Noord-Brabant		x		
Zuidoost-Noord-Brabant		x		
Noord-Limburg		x		
Midden-Limburg		x		
Zuid-Limburg		x		
Almere			x	
Flevoland-Midden			x	
Noordoostpolder en Urk			x	

Appendix 4: Begrippenlijst

Arbeidsvolume werkzame personen, gemeten in voltijdbanen. Dit is het arbeidsvolume van werknemers vermeerderd met het arbeidsvolume van zelfstandigen en meewerkende gezinsleden. Het is dus de totale werkgelegenheid.

Beloning werknemers, dit omvat de periodieke, direct aan werknemers uitbetaalde bedragen en aanvullingen hierop zoals gratificaties en tantièmes, vermeerderd met de sociale premies ten laste van werkgevers. De loonbelasting en de inhoudingen op grond van de sociale verzekeringswetten en pensioenvoorzieningen zijn niet op het bedrag van de lonen in mindering gebracht.

Bruto toegevoegde waarde in basisprijzen (in lopende prijzen), i.e. het verschil tussen de productiewaarde in basisprijzen en de waarde van het verbruik in het productieproces (aankoopprijzen).

Bruto toegevoegde waarde in basisprijzen van 2015: ook wel de bruto toegevoegde waarde in constante prijzen genoemd. Dit is de toegevoegde waarde op het prijsniveau van 2015. Deze is gelijk aan het verschil tussen de productiewaarde in basisprijzen (uitgedrukt in prijzen van 2015) en de waarde van het verbruik in het productieproces (aankoopprijzen, uitgedrukt in prijzen van 2015).

Fulltime equivalent (vte): Een maatstaf voor het arbeidsvolume, die wordt berekend door alle banen (voltijd en deeltijd) om te rekenen naar voltijdbanen, ook wel voltijdequivalenten (vte) genoemd. Zo leveren twee halve banen (elk 0,5 vte) samen een arbeidsvolume van één arbeidsjaar op.

Intermediair verbruik tegen aankoopprijzen, i.e. het deel van de goederen en diensten in een land dat wordt geproduceerd of ingevoerd en wordt verbruikt in het productieproces. Hierbij moet gedacht worden aan grondstoffen, halffabricaten, handel- en transportdiensten, et cetera.

Productie tegen basisprijzen, i.e. de geproduceerde hoeveelheden tegen de verkoopwaarde bij verkoop aan de markt of de som van de waarde van aangekochte goederen en diensten ten behoeve van het verbruik in het productieproces en lonen in overheidsdienst.

Werknemers: alle personen die werken voor een bedrijf of een huishouden in Nederland. De groep van werknemers bevat alle personen die:

- Een betaalde baan hebben voor tenminste één uur per week
- Een baan uitoefenen waarbij de betaling niet is opgenomen in registraties, belastingen en/of sociale verzekeringen, terwijl het werk zelf legaal is
- Tijdelijk niet werken (vanwege ziekte, slecht weer of anders) maar nog steeds hun loon ontvangen.
- Tijdelijk onbetaald verlof hebben genomen.

Werkzame personen: de groep van werknemers en zelfstandigen.

Zelfstandigen: de personen die hun inkomen verdienen door arbeid te verrichten voor eigen rekening (in een bedrijf of beroep) of in het familiebedrijf werkzaam zijn. De laatste personen zijn meegeteld bij de werknemers, niet bij de zelfstandigen, indien er een arbeidscontract is.

Dankwoord

We danken de volgende collega's voor hun constructieve bijdrage aan dit rapport:

Jaap Jansen

Joy Sie Cheung

Mieke Mateboer-Bos

Marieke Rensman

Nico Mens

Oksana Balabay

Saim Muhammad

Sjoerd Schenau

Susan Van Dijk

Adam N. Walker